

Günther Bernhard

Listine oglejskega patriarha Pilgrima I. za samostan v Stični¹

Tri listine oglejskega patriarha Pilgrima I. za cistercijanski samostan v Stični ne predstavljajo zaradi svojega eshatokola posebnost le za samostan, temveč so enako edinstvene tudi med listinami oglejskih patriarhov. V eshatokolu teh treh listinah je namreč poleg podpisa patriarha Pilgrima I. še krog in križ, podoben roti na papeških listinah.² Tako se v tej zvezi zdi bistveno, da se pobliže posvetimo razvoju rote in njenemu prevzemu v drugih pisarnah, ki so s tem najverjetneje želele nakazati svojo bližino do rimskega papeštva.

I. Razvoj rote

Roto prvič zasledimo na listini papeža Leona IX. iz leta 1049.³ Osnovna oblika tega znaka, križ v obroču, se pojavlja že v različnih kulturah predkrščanskega časa. Od cesarja Konstantina I. dalje se križ pojavlja tudi na kovancih, kjer je pod Karolingi postala običajna oblika, ki se že zelo približuje roti. Prazne kvadrantne ploskve znotraj križa so zapolnjene s pikami ali krožci, kasneje s črkami ali napisi. To pa je navada, ki jo najdemo že na papeških in cesarskih kovancih Leona VIII., Sergija III. in Janeza XII.⁴

Od papeža Paskala II. ima rota izoblikovano svojo dokončno obliko. V štirih kvadrantih se nahajajo imena apostolov Petra in Pavla ter papeža. Obroč, ki ga tvorita oba koncentrična kroga, vsebuje devizo vsakokratnega papeža; na začetku devize stoji križec.⁵

Posnemanje papeške rote ali podobnih znamenj se seveda pojavlja predvsem pri cerkvenih osebah. V tej zvezi naj se pomudimo le ob rabi rote v prvi polovici 12. stoletja, namreč v normanski pisarni kot tudi v Santiagu de Composteli. V normanski pisarni so notarji s prevzemom rote jasno izpričali svojo odvisnost od kurije.⁶ Vendar pa običaj ni povezan z

¹ Pričujoča študija je nastala v okviru projekta *Friulana in Slowenien und Istrien* jubilejnega fonda ÖNB (projekt št. 3812 in 4926) med leti 1990 in 1993 pod vodstvom prof. Reinharda Härtela iz Gradca.

² Poleg teh treh listin je potrebno omeniti še listino škofa Bernharda iz Trsta iz leta 1152, ki poleg podpisa oglejskega patriarha Pilgrima I. prav tako nosi roti podoben simbol kakor omenjene stiške listine; ob tem prim. nadaljevanje in sliko 7.

³ Prim. glede rote npr. J. Dahlhaus, *Aufkommen und Bedeutung der Rota in der Papsturkunde*, v: *Graphische Symbole in mittelalterlichen Urkunden* (= *Historische Hilfswissenschaften* 3, Hg. P. Rück). Sigmaringen 1996, str. 407–423.

⁴ Prim. H. Hartmann, *Über die Entwicklung der Rota*, *Archiv für Urkundenforschung* 16 (1939), str. 385–393.

⁵ Th. Frenz, *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen II, Stuttgart 1986, str. 18 in F. Kaltenbrunner, *Bemerkungen über die äußeren Merkmale der Papsturkunden des 12. Jahrhunderts*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (= *MIÖG*) 1 (1880), str. 382.

⁶ Prim. o tem razlage pri K. A. Kehr, *Die Urkunden der normannisch-sicilischen Könige*. Eine diplomatische Untersuchung, Innsbruck 1902, str. 164–172.

ustanovitvijo sicilskega kraljestva, saj se rota prvič pojavi v svečani listini vojvode Rogerja za benediktince z Montecassina z dne 30. decembra 1129. V obeh koncentričnih krogih je zapisano geslo, notranji prostor, ki se deli na štiri kvadrante, pa nosi vojvodovo ime in naziv.⁷

Isti tip je mogoče najti, vendar ne zelo pogosto, v latinskih listinah kralja Rogerja. Pod njegovima naslednikoma Viljemom I. in Viljemom II. se rota pravtako pojavlja, ne pa pod Tankredom. Zadnjič se pojavi v dveh diplomah Viljema III. iz leta 1194.

Rote pa ne zasledimo na tistih listinah, ki jih je vladar lastnoročno podpisal. To dejstvo dopušča domnevo, da je rota služila kot dodatno sredstvo za overovitev.⁸ Osebnih vladarjev udeležbe pri normanskih rotah ni mogoče dokazati.⁹

Zanimiva je tudi deviza normanske vladarske hiše, ki se od leta 1142 dalje glasi *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me* in ki so jo obdržali do izumrtja kraljeve hiše. V treh listinah Viljema I. stoji poleg kraljeve rote še prestolonaslednikova, ki prav tako vsebuje devizo: *Adiuvā nos deus salutaris noster*. To je deviza papeža Inocenca II., ki se brez besede *salutaris* pojavlja tudi pri oglejskem patriarhu Pilgrimu I.¹⁰

Kot izraz vdanosti papežu moramo interpretirati tudi pojav rote v današnji Španiji.¹¹ Tam je roto v svoje listine prevzel Diego Gelmirez, od leta 1120 nadškof Santiaga de Compostela. Gelmirez, ki je bil tesno povezan s papežem Paskalom II., si je kot škof v Santiagu namreč prizadeval, da bi dosegel neodvisnost od Toleda kot tudi da bi njegova cerkev pridobila status nadškofije. Ob tem se ni omejil le na zagotavljanje svoje vdanosti papežu, temveč tudi ni skoparil s finančnimi sredstvi, da bi si v kuriji pridobil privržence. Njegove želje pa je uresničil šele papež Kalikst II., ki je dne 26. februarja 1120 Santiago povišal v nadškofijo.¹² Listine santiaških nadškofov so vplivale tudi na obliko listin kraljeve pisarne v Leonu, katero je vodil prav Gelmirez.¹³ Zato ni presenetljivo, da so tudi tam prevzeli roto, ki se prvič pojavi pod leonskim kraljem Ferdinandom II.¹⁴

II. Začetki oglejskega patriarha Pilgrima I.

Politične razmere po smrti papeža Honorija II. leta 1130 je opredeljevala shizma, povzročena z dvojno izvolitvijo. Papeža Anakleta II. so priznavali predvsem Normani kot tudi v severni in srednji Italiji; papež Inocenc II. pa je podporo dobil predvsem v Franciji in Angliji. V cesarstvu so se oktobra 1130 na sinodi v Würzburgu, na kateri je bil tudi kralj Lotar III., opredelili za Inocenca II. Kralj se je s papežem srečal že marca 1131 v Liègeu (Lüttich), nedolgo zatem, meseca aprila, pa je bil za oglejskega patriarha izvoljen Pilgrim iz

⁷ Opis pri Kehr, Urkunden, str. 165.

⁸ Kehr, Urkunden, str. 166.

⁹ Kehr, Urkunden, str. 169.

¹⁰ Papež Lucij III. se je posluževal istega gesla kot Inocenc II., Ph. Jaffé, Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. II. zv. Leipzig 1888 (Nachdruck Graz 1956), str. 431.

¹¹ O tem A. Eitel, Rota und Rueda, Archiv für Urkundenforschung 5 (1914), str. 299–336.

¹² Diego Gelmirez je roto prevzel že zelo zgodaj. Prvič je izpričana v listini z dne 15. aprila 1115, ki je bila izdana za samostan San Martín Pinario: Eitel, Rota, str. 305.

¹³ Eitel, Rota, str. 311–313.

¹⁴ Eitel, Rota, str. 317.

Paoja (Povo).¹⁵ Novi patriarh je izviral iz Trentina in je bil sin Ota iz Paoja (Povo).¹⁶ V *Gesta Frederici* (IV 70) je patriarh Pilgrim I. opisan kot izobražen mož izjemnih kreposti, ki mu ni bila dana le avtoriteta njegovega položaja, temveč tudi odlično obvladovanje retorike.¹⁷

Potem ko so se tako Cesarstvo kot tudi Anglija in Francija odločili za Inocenca II., se je moral za enega izmed papežev odločiti tudi novoizvoljeni oglejski patriarh Pilgrim I. Za binkošti leta 1132 se je patriarh na podlagi vabila salzburškega nadškofa Konrada I. in krškega škofa Romana I. nahajal v Brežah na Koroškem. Tam je nastopil kot zakonit oglejski patriarh ter od obeh imenovanih in drugih poimensko navedenih oseb zahteval plačevanje desetinskih obveznosti, ki jih že nekaj let niso odvajali. Takšen ukrep je postal potreben, ker je cerkvena provinca *multis retro temporibus* odpadla od prave vere. Duhovščina je pozabila na svoje dostojanstvo in prav tako ni skrbela za ljudstvo. Povsod je primanjkovalo cerkvenih predstojnikov in učiteljev Resnice. On, Pilgrim, ki je takšne razmere prepoznal, se je odločil stvari postaviti na pravo mesto, za kar so ga navsezadnje tudi postavili.¹⁸

Če upoštevamo, da je bil salzburški nadškof Konrad I. privrženec Inocenca II., je to ob času binkoštnega praznovanja v Brežah zelo verjetno moral biti tudi oglejski patriarh Pilgrim I. Morda je to naznanil tudi s pismom papežu samemu.¹⁹ Papež je patriarhat slovesno potrdil 29. junija 1132 v Piacenzi.²⁰

¹⁵ P. Paschini, *Storia del Friuli I. Dalle origini alla meta del duecento*. Udine 1957, str. 258, piše: "... almeno dopo l'aprile 1131, vi troviamo come patriarca". Kakor izpričuje ustanovna listina samostana v Gornjem gradu z dne 7. aprila 1140, pri kateri gre za z interpolacijami kontaminirano novo izstavitev iz leta 1243, katere formular pa je avtentičen, gl. G. Bernhard, *Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg*, *MIÖG* 108 (2000), str. 265 sl., je bil Pilgrim I. najverjetneje oglejski patriarh že od 8. aprila 1131 dalje. To lahko sklepamo iz datacije omenjene listine, ki navaja tudi leta Pilgrimovega škofovanja: "... anno pontificatus nostri nono, ...", *StUB* I, št. 180, str. 190.

¹⁶ V nemškem govornem področju je K. Trotter, *Die Abstammung des Patriarchen Peregrin I. von Aquileja*, *Monatsblatt der Heraldischen Gesellschaft Adler* 10, H. 583/84, Wien 1929, str. 604, prvi opozoril na trentinsko poreklo patriarha Pilgrima. Takšno mnenje zagovarja tudi P. Paschini, *Storia del Friuli*, str. 258. Nazadnje prim. C. G. Mor, *La famiglia del patriarca Pellegrino I e sue diramazioni in Friuli*, *Deputazione di storia patria per il Friuli* 1980 = *Estratto da Memorie storiche Forogiuliesi* 59 (1979), str. 150–151. V starejši literaturi, kakor npr. C. Czoernig, *Das Land Görz und Gradiška I*, Wien 1873, str. 271, ga predstavljajo kot sina koroškega vojvode Henrika iz družine Spanheimov. M. Grebenc, *Aus der Gründungsgeschichte von Sittich, Festschrift zum 800 – Jahrgedächtnis des Todes Bernards von Clairvaux*, Wien–München 1958, str. 137, je patriarhov izvor povezoval z grofi Črnograjskimi (Schwarzenburg), ki so bili tudi istrski grofje.

¹⁷ F.-J. Schmale, *Otonis episcopi Frisingensis et Rahewini Gesta Frederici seu rectius Cronica*, (*Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 17), Darmstadt 1986, str. 656.

¹⁸ Prim. W. Hauthaler – F. Martin, *Salzburger Urkundenbuch II (= SUB)*, Salzburg 1916, str. 233 (št. 156): *Que decima prius nequaquam dabatur ea videlicet causa, quod Aquileiensis ecclesia ab honore et religione multis retro temporibus deciderat, sacerdotum dignitas et honesta vita et doctrina perierat, nulla circa populum habebatur cura, nulla subditorum salus querebatur, quippe cum deficientibus prefatis subditi quoque mali fuerint qui doctorem nullum habentes veritatis unusquisque sibi factus fuerat magister erroris prefati domini patriarche predecessoribus non quo modo prodescent, sed quo modo preessent, querentibus magisque gloriantibus de nominis altitudine quam pro animarum salute laborantibus in commissio sibi regimine patriarchatus. Itaque dominus Pellegrinus qui illorum neglecta vanitate recognoscere cepit ad quid positus esset, recognita est illi iusticia sua et, quoniam de omnium sibi commissorum cura salutem habere statuit, etiam illud laboris sui stipendium recipere dignum fuit, [...]*.

¹⁹ V ta kontekst bi lepo sodili pismi, ki ju je W. Wattenbach sicer ne preveč prepričljivo opredelil kot vaje v slogu; W. Wattenbach, *Iter Austriacum* 1853, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 14 (1855), str. 70–71 (št. 5,6). Isto mnenje zastopata tudi P. F. Kehr, *Italia pontificia VII/I* (Berolini 1923), str. 34 k št. 77 in P. Paschini, *Storia del Friuli*, str. 258 z op. 38, ki omenjeni pismi označuje kot »apokrif«. Eno pismo je patriarhovo papežu, drugo pa papežev odgovor. Osnovni tenor patriarhovega pisma je Pilgrimova podreditve. Patriarh ob tem Inocenca II. obvešča o svoji izvolitvi s strani duhovščine, ljudstva in dijecezan-skih škofov. Zdi se mu povsem pravilno, da o svoji izvolitvi obvesti papeža, kajti rimska in apostolska stolica

Oglejski patriarh Pilgrim I. si je očitno posebej prizadeval, da bi izpričal svojo poslušnost rimski Cerkvi in papežu Inocencu II. To mu je kmalu po izvolitvi verjetno tudi uspelo, saj sicer ne bi bil povabljen v Breže. Da bi dokazal resnost svojih prizadevanj in reform, si je izbral papeški simbol, namreč roto, da bi svojo naravnost lahko izražal tudi preko listin. Ob tem gotovo ni naključje, da so se tega sredstva poslužili prav za ustanovno listino nekega samostana. A. Eitel meni, da naj bi prevzemanje rote ali podobnega simbola v listine verskih in posvetnih knezov zunaj papeške pisarne jasno dokazovalo močan vpliv kurije, s čimer so posnemovalci želeli izraziti svojo tesno vez z Rimom.²¹

Verjetno je tudi Pilgrim I. želel veljati za *episcopus apostolicae sedis*, ko je za svoj znak (*signum*) uporabil podoben simbol kot papež. Če je Diego Gelmirez za življenja papeža Paskala II. prevzel njegovo geslo, pa Pilgrim I. ni tvegala tega koraka. Šele po smrti Inocenca II. je oglejski patriarh, kakor kažeta dve listini iz leta 1152, prevzel geslo tega papeža, vendar v spremenjeni obliki brez besede *salutaris*.²²

Oglejski patriarh Pilgrim I. si je po svoji izvolitvi prizadeval, da bi uredil notranje škofijske zadeve in se navzven kazal kot *dominus inter pares*. Zato pa je bila potrebna jasna opredelitev glede papeške shizme.

V arengi papeške potrditvene listine za Pilgrima I. so omenjeni stebri, ki krasijo *domus Domini*, izražena pa je tudi misel o primatu rimske cerkve.²³ To je arenga, ki se zdi ustrezna za potrditveno listino novoizvoljenega oglejskega patriarha, katerega cerkev je pred tem odpadla od *sancta Romana ecclesia*. Morda je bil Pilgrim I. eden izmed tistih *primates, qui soli Romano subessent pontifici et super archiepiscopos et provincias primatum haberent*, ki se je torej podvrgel rimskemu papežu; takšna misel pa je izražena tudi v patriarhovem pismu papežu.

sodi o vsem, nihče pa ne sodi njej. Ob koncu se prepušča papeževi milosti in se podreja vsem njegovim predpisom: [...] *Sicut iustum et rationale est, pater sanctissime et mitissime et canonum censura precipit, electionem meam apostolicis auribus intimare saluberrimum putavi. Sancta namque Romana et apostolica sedes de omnibus iudicat et ipsa a nemine iudicatur* [...]. *Noscat itaque vestra sanctitas, quia Aquiliensis clerus et populus una cum consensu conprovincialium episcoporum personam meam licet indignam sibi loco pastoris elegerunt* [...]. *Eapropter pietatem vestram depono ut fragilitati ac saluti meae consulendo, quid michi faciendum sit rescribere non pignitemini, quia in omnibus et per omnia vestris preceptionibus obtemperabo*. Papež v svojem odgovoru potrjuje patriarhovo izvolitev in izraža svoje veselje sprčo dejstva, da se je oglejska cerkev, ki je zapustila materino naročje, zopet vrnila k enotni veri in se podvrgla apostolskih zapovedim: *Electionem tuam, [...] approbamus et apostolicae sedis auctoritate confirmamus. A multis namque retro actis temporibus precessores nostri desideraverunt videre quae videmus [...] quod divina gratia largiente in presentia conpletum cernimus, scilicet quod Aquiliensis ecclesia a beato Ermagora discipulo principis apostolorum fundata et ab ipso Christo consolidata, quae a gremio matris deviaverat, ad unitatem catholicae fidei rediret et preceptis apostolicis obediret*.

²⁰ Orig. pergament, ACU Pergamene Vol. I št. 11. Objava Migne, PL 179, str. 144–145 (št. 106). Nadaljnje objave in regesti prim. R. Härtel, Die älteren Urkunden des Klosters Moggio, Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom (Hg. Kresten und A. Wandruszka, II. Abt., Quellen, 6. Reihe = Vorarbeiten zu einem Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia), Wien 1985, str. 81 (št. 5).

²¹ Eitel, Rota, str. 299.

²² Glej spodaj str. 9.

²³ Migne, PL 179, kol. 144 (št. 106): *Domus Domini decora, circumamicta varietate, columnas habet, alias in summo splendore positas, alias in medio. alias in ultimo collocatas. Sancta namque Romana Ecclesia, quae ab ipso Salvatore per beatum Petrum principatum obtinuit, opifices suos alios episcopos instituit, qui clero praessent, et populorum curam animarum gererent, alios archiepiscopos, qui episcopis manum consecrationis imponerent, et jura dantes potestate metropolitana concilia celebrarent, alios primates, qui soli Romano subessent pontifici, et super archiepiscopos et provincias primatum haberent*.

Patriarh je ob svojem bivanju v Brežah verjetno navezal stike z opatom iz Reina, da bi za samostan, ki ga je želel ustanoviti, dobil nekaj menihov. Kajti ob istem času, okrog leta 1132, so po navedbah samostanske kronike izpod peresa Pavla Puclja v Stično prišli prvi menihi.²⁴ Ustanovitev tega cistercijskega samostana leta 1136 in benediktinskega samostana v Gornjem gradu leta 1140 moramo torej obravnavati v luči "škofijske reforme" patriarha Pilgrima I. Odročna območja na vzhodu oglejske škofije je splošni upad vere v vihnih letih pred Pilgrimom I. gotovo najhuje prizadel.

III. Listine patriarha Pilgrima I. za stiški samostan

Izmed šestih listin, ki jih je Pavel Pucelj v svojem delu *Idiographia monasterii Sitticensis*²⁵ pripisal oglejskemu patriarhu Pilgrimu I., sta dve besedili v celoti ohranjeni, ostala pa le v izvlečkih ali kratkih regestih. Med njimi se nahajata tudi dva regesta listin o podarjeni posesti.²⁶ Enkrat gre za domnevno donacijo oglejskega patriarha Pilgrima I. samostanu Stična, pri čemer je poimensko navedena posest, navaja tudi v potrditveni listini istega patriarha iz leta 1145. Za leto 1140 Pucelj navaja naslednje donacije: [...] *donat ipso memorato anno monasterio villam Littae. Item prope oppidum Sancti Viti majorem et minorem villam Steindorff dictam et duas villas Kalle nuncupatas. Item in eadem parochia Sancti Viti 13 mansos sive hyebas hodie vocitatas.*²⁷ Ta regest listine se nahaja tudi v nekem zagrebškem rokopisu, ki je najverjetneje nastal okrog leta 1680,²⁸ kot tudi v *Posthumia Sitticensia*, Stiških zapisih iz leta 1673²⁹; domnevno pa se navezuje na ponarejen samostanski zapis.

K letu 1145 kronist Pucelj med drugim poroča: *Pelegrinus ecclesiae Aquilejensis patriarcha denuo hoc ipso anno tres mansos sive huebas in parochiam Sancti Viti certo loco situatos et de iisdem decimis in jus sacerdotum facilius subsistendorum delegatione sua liberaliter pietate motus tribut ac donat, ut constat clarius in ejusdem diplomate Vincentio abbati transcripto in archivio reperiundo [...]*.³⁰ Čeprav Pucelj v tej zvezi govori o prepisu listine ustanovnega opata Vincenca, ki da se je nanašal v (samostanskem) arhivu, menim, da je omenjeni odlomek vendarle neverodostojen, saj imamo iz leta 1145 na voljo splošno potrditev posesti s strani patriarha Pilgrima I.³¹ V seznamu stiških posestnih listin iz 18. stoletja obeh navedenih listin ne zasledimo, saj sta tam navedeni le ustanovna listina kot tudi potrditvena listina iz leta 1145, pri obeh pa je kot izstavitelj naveden oglejski patriarh Pilgrim I.³² Ti dve listini sta ohranjeni v prepisu tudi v samostanu Rein, prvi dve pa ne.³³

²⁴ Za približno tri leta so se morali menihi nastaniti v župnišču v Šentvidu pri Stični, dokler samostanska poslopja niso bila dograjena. Podobno je bilo tudi pri naselitvi kartuzijskega samostana Žiče, kjer so morali menihi prav tako približno tri leta bivati v bližnjem župnišču v Slovenskih Konjicah, prim. G. Bernhard, *Die Geschichte der Kartause Seiz im Mittelalter I*, Phil. Diss. Graz 1987 (tipkopis), str. 6.

²⁵ Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, Rkp. 148^r iz leta 1719.

²⁶ Natisnjeno pri F. Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain I (= UB Krain)*, Laibach 1882/83, str. 92 (št. 86), str. 101 (št. 98).

²⁷ *Idiographia*, str. 6.

²⁸ Po S. Brunner, *Regesten aus der Geschichte des Cistercienser-Stiftes Sittich in Krain, Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden II*, 3. zv. (Wien 1881), str. 66, ki je transkribiral rokopis, ki se nahaja v zagrebški nadškofijski in kapiteljski knjižnici pod signaturo 56/1.

²⁹ *Posthumia Sitticensia*, domnevna objava pri Fidler, *Austria sacra VII*, str. 373–388, po Grebenc, *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135 (= Stična)*, Stična 1973, str. 10.

³⁰ *Idiographia*, str. 6–7.

³¹ UB Krain I, str. 99–101 (št. 97).

³² Ljubljana, Nadškofijski arhiv, brez signature.

³³ Rein, Samostanski arhiv, A lat. 9, [st. 1, 2].

Z domnevnimi darilnimi listinami patriarha Pilgrima I. je Pucelj gotovo želel izpostaviti pomembnost samostana. V tej zvezi se zdi skorajda neverjetno, da bi oglejski patriarh Pilgrim I., če izhajamo iz Puceljevih prepisov, v takšnem obsegu izdajal listine za ta kranjski samostan. Posesti, ki jih v regestih navaja Pucelj, se poleg tega navajajo v potrditveni listini iz leta 1145.³⁴ Navsezadnje nimajo ti regesti nikakršnega vpliva na sledeč diplomatični pretres, tako, da jih v nadaljevanju lahko pustimo ob strani.³⁵

V arhivu v Murau se je ohranila le ena sama izvirna listina patriarha Pilgrima I. za samostan, ki je Pucelj ni poznal. Med letoma 1915 in 1996 se je omenjena listina nahajala v Češkem Krumlovu; danes je listina zopet hranjena v Murau.³⁶

Najprej bo sledila diplomatična kritika v izvirniku ohranjene patriarhove listine za Stično iz leta 1152. V ta namen bomo poleg listine iz leta 1152 upoštevali še tri druge listine patriarha Pilgrima I. kot tudi tri listine, ki jih je izdal škof Bernhard iz Trsta; vsega skupaj gre za sedem t. i. « skupnih » listin. Seznam le-teh z navedbo leta izstavitve, izstavitelja, prejemnika in kratice, nam bo olajšal pregled.

1149 Škof Bernhard – S. Giorgio Maggiore (B1)³⁷

1150 Patriarh Pilgrim I. – Možac (P1)³⁸

1152 Patriarh Pilgrim I. – Stična (P2)³⁹

1152 Škof Bernhard – Trst (B2)⁴⁰

³⁴ UB Krain I, str. 99–101 (št. 97).

³⁵ Navedba v Puceljevem delu *Idiographia*, ki navaja pravico do pokopa za dobrotnike samostana in ki naj bi bila uvedena na patriarhovo prošnjo in *aliorum plurimorum nobilium* na generalnem kapitlju cistercijanov, verjetno že zaradi nasprotujočih si cistercijanskih statuten ne odgovarja dejanskemu običaju: 1140 [...] *ad Cisterciense Capitulum pro statu et utilitate ecclesiae Sittic auctoritate sua expediret*. [...], *ut propinquiores fundatorum ac benefactorum ecclesiae Sitticensis ac cognati ibi sepulturam haberent* [...] *concessit* [...], *Capitulum supradictum plerisque benefactoribus ac fundatoribus in ecclesia Sitticensi petitam sepulturam* [...], Pucelj, *Idiographia*, str. 5–6. Takšna pravica do pokopa je v zgodnjem obdobju cistercijanskega reda zelo malo verjetna. Pravico do pokopa v samostanski cerkvi so po generalnem kapitlju iz leta 1152 lahko dodeljevali le kralji, kraljice, nadškofje in škofje: J. M. Canivez, *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis 1116/1786* (Bibliothèque de la revue d'histoire ecclésiastique, fasc. 9) I (Löwen 1933), str. 47 (št. 10); po generalnem kapitlju iz leta 1157 je bila pravica do pokopa razširjena tudi na ustanovitelje in tiste, ki so na primer umrli v bližini samostana na potovanju: Canivez, *Statuta* I, str. 68 (št. 63); o pokopu in dušnopastirski dejavnosti pri cistercijanih gl. med drugim tudi L. Lekai, *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche, Der Orden der Cistercienser*, Köln 1958, str. 200–201. V listinah zasledimo poročila o pokopavanju laikov v samostanu Stična šele v letih 1228 in 1232. V prvem letu se omenja, da so v grob položili starše in brata mejne grofice Sofije Istrske, iz rodu grofov Višnjegorskih, UB Krain II, str. 40–41 (št. 57), v drugem letu pa je Majnhard Turjaški obdaroval samostan Stično za svoj pokop, UB Krain II, str. 59 (št. 77).

³⁶ W. Brunner, *Das Herrschaftsarchiv Murau wieder in der Steiermark!*, *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 47 (1997), str. 83–88 in isti, *Styriaca im ehemaligen Schwarzenbergischen Zentralarchiv in Český Krumlov*, *ibid.* str. 89–105.

³⁷ Slika 1. Orig. perg., Archivio di Stato, Benetke, San Giorgio Maggiore, Processo 434 [76]; natisnjeno pri L. Lanfranchi, S. Giorgio Maggiore II, *Docc.* 982–1159. *Fonti per la storia di Venezia. Sezione II* (Archivi ecclesiastici – Diocesi Castellana), Venezia 1968, str. 454–459 (št. 227).

³⁸ Prepis iz 15. stoletja. Natisnjeno pri R. Härtel, *Moggio*, str. 89–91 (št. 15).

³⁹ Slika 2. Orig. perg., Murau, Archiv Schwarzenberg. Natisnjeno: UB Krain II, str. 104–106 (št. 106) z napačno lokalizacijo "Babindorf" = Bodendorf pri Murau. Slika pri J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto 1995, str. 62.

⁴⁰ Slika 3. Orig. perg., Archivio capitolare, Trst, perg. III; natisnjeno pri P. Kandler, *Codice diplomatico istriano (= CDI). Trieste 1862–1865 (nepaginirano)*. Po *Indice dell'opera. Archeografo Triestino* serie IV, volume XLIII (XCII della raccolta), Trieste, str. 276 (št. 140).

1152 Škof Bernard – S. Giorgio Maggiore (B3)⁴¹

1154 Patriarh Pilgrim I. – Dobrla vas (P3)⁴²

1156 Patriarh Pilgrim I. – Belluno (P4)⁴³

III/1. Originalna listina za Stično iz leta 1152

Edina ohranjena originalna listina Pilgrima I. za samostan Stična (P2) iz leta 1152 predstavlja potrditveno listino podeljene posesti. Po invokaciji in dataciji sledijo tri donacije z imeni uglednih donatorjev, med njimi grofice Heme iz Trebnjega na Koroškem in Henrika Brisa. Podelitev vsakokrat izraža formulacija *dono et trado*. Sankcijski formuli tretje donacije sledi v novem odstavku intitulacija patriarha kot tudi kratka potrditev podelitev s strani Pilgrima I. Po sankciji sledi koroboracija: *Quod ut verius credatur et firmitus observetur, manu propria roborantes sigilli nostri impressione subtus insigniri iussimus*.

V posameznih stolpcih so navedena imena prič za vse tri podelitve. V sredini spodnjega dela listine se nahaja *sigillum impressum*. Pod stolpcem prič prve donacije se nahajajo verjetno lastnoročni podpisi tržaškega škofa Bernharda, prošta Leona iz Dobrle vasi kot tudi opata Leopolda iz Rožaca. Desno poleg *sigillum impressum* se nahaja rota Pilgrima I.⁴⁴ Na štirih kvadrantih kroga je razporejeno geslo *Adiuva nos deus noster*, ki se opira na psalm 78,9 *Adiuva nos deus salutaris noster*. Roti se neposredno priključuje patriarhov podpis: *Ego Peregrinus sancte Aquilegiensis patriarcha subscripsi*. Pod patriarhovim podpisom se nahajajo še trije nadaljnji podpisi. Tako rota kot tudi patriarhov podpis verjetno izvirata od iste roke.⁴⁵

Glede vprašanja lastnoročnosti patriarhovega podpisa ne moremo navesti nobenega odločilnega dokaza. Če med seboj primerjamo podpise iz listine P2, že v duktusu samih podpisov lahko občutimo močno individualnost. Teh sedem podpisov na listini najverjetneje izvira od različnih rok. Nekatere izmed podpisnikov tudi zlahka dokažemo v drugih listinah. To so škof Bernhard iz Trsta, prošt Leo iz Dobrle vasi, opat Leopold iz Rožaca in

⁴¹ Slika 4. Sodobna kopija, Archivio di Stato, Benetke, Processo 493; natisnjeno pri L. Lanfranchi, San Giorgio Maggiore II, str. 496–498 (št. 250).

⁴² Slika 5. Orig. perg., St. Paul, samostanski arhiv; natisnjeno: A. Jaksch, Monumenta Historica Ducatus Carinthiae III (= MdC), Klagenfurt 1904, str. 361–362 (št. 930).

⁴³ Faksimile prepisa pri F. Pellegrini, Comune di Belluno. Biblioteca civica. Documenti antichi. Trascritti da Francesco Pellegrini, Volume primo dal secolo VI al 1200, str. 178–179.

⁴⁴ Slike rot iz listin oglejskega patriarha Pilgrima I. za stiški samostan iz let 1136 in 1152 kot tudi listine tržaškega škofa Bernharda (1152) najdemo pri R. Härtel, Namen und Symbole in Unterfertigungen, v: Personennamen und Identität. Grazer Grundwissenschaftliche Forschungen, 3. Bd. (Akten der Akademie Friesach "Stadt und Kultur im Mittelalter", Friesach, 25. bis 29. September 1995 = Schriftenreihe der Akademie Friesach, 2. Bd.), izd. R. Härtel, Graz 1997, str. 111.

⁴⁵ H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig I, Gotha 1905 (ponatis Aalen 1964), str. 197–198, trdi, da tako oglejski patriarh Pilgrim I. kot tudi tržaški škof Dietmar nista znala pisati, vendar za to ne navaja dokazov. M. L. Iona, Note di diplomatica patriarcale. Gli scrittori dei documenti solenni da Pellegrino I a Goffredo. Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen, Atti del convegno internazionale di studio, Udine 4 – 8 dicembre 1983. (Udine 1984), str. 271, gleda na podpis, ki se nahaja med "rozza rota" in patriarhovim pečatom, kot na "sottoscrizione autografa del patriarca". Prav tako se tudi R. Puschnig, Das Urkundenwesen der Patriarchen von Aquileia (Staatsprüfungsarbeit am Institut für Österreichische Geschichtsforschung), Wien [1933] (tipkopis), str. 115, opredeljuje v prid lastnoročnemu patriarhovemu podpisu. B. Schmeidler, Subjektiv gefaßte Unterschriften in deutschen Privaturkunden des 11.–13. Jahrhunderts, Archiv für Urkundenforschung (1918), str. 202 (št. 23) in str. 219 sicer omenja obravnavano stiško listino, a ne navaja ničesar v povezavi z vprašanjem lastnoročnosti patriarhovega podpisa.

oglejski arhidiakon Ulrik. Prav tako so, v kolikor se pojavljajo, vsakokrat drugače oblikovane okrajšave za besedo *subscripsi*. Okrajšavo opata iz Rožaca je verjetno prekril *sigillum impressum*, ki je bil naknadno odtisnjen na čistopis listine. Vprašanje, ali je oglejski patriarh Pilgrim I. lastnoročno podpisal listino, moramo zaradi pomanjkanja primerjalnih vzorcev pustiti odprto. Listina P2 je žal edini znani izvirnik v tej obliki; ne moremo je primerjati z roto patriarha Pilgrima I. iz listine B3, saj ta listina ni ohranjena v originalu, temveč kot sodobna kopija.⁴⁶

Ni presenetljivo, da so Pilgrimove stiške listine iz let 1136 (S1)⁴⁷, 1145 (S2)⁴⁸ in 1152 (P2), ki so imele na zgoraj omenjeni način oblikovan eshatokol, že vzbudile vprašanje *discrimen veri ac falsi*.⁴⁹ Obstaja pa listina, ki jo lahko primerjamo z omenjeno stiško patriarhovo listino. To je listina škofa Bernharda iz Trsta, ki jo je izstavil 6. avgusta 1152 za benediktince v San Giorgio Maggiore v Benetkah (B3). V njej je škof prepustil beneškemu samostanu cerkev in samostan Santa Maria Annunciata v Kopru *per concensum* [...] *Peregrini Aquilegensis Patriarche*. Ta listina je ohranjena v obliki sodobne kaligrafske kopije. Tukaj prav tako naletimo na križ v obroču in sicer levo od podpisa patriarha Pilgrima I. Deviza je enaka kot v listini P2; prav tako so v listini B3 podpisi klerikov, torej praksa, ki jo zasledimo tudi v patriarhovih stiških listinah (S1, S2, P2).

Medtem ko ni v 11. stoletju lastnoročni podpis oglejskega patriarha nič nenavadnega, se ta do konca 12. stoletja pojavlja čedalje redkeje. Tudi gornjeitalijanska *carta*, za katero je značilna subjektivna formula *Ego ... subscripsi* ali pa tudi *signum*, izkazuje še v 12. stoletju v celoti ali pa deloma lastnoročni podpisi izstavitelja.⁵⁰ Omenili smo že, da je oglejski patriarh Pilgrim I. izviral iz Trentina, območja, kjer sta se morala pojavljati oba tipa listin – italijanska *carta*, iz katere se je razvil notarski instrument ter »severnjaški« tip listine s pečatom.⁵¹ Če se je rota, kot se pogosto domneva, razvila iz podpisa s križem – za kar je v Italiji služil tudi križ s krogom – potem je bila v rabi zlasti tam, kjer se je ohranila zahteva po lastnoročnem podpisu.⁵² Zato pa oglejskemu patriarhu Pilgrimu I. še ne bi bilo potrebno dodatno zapisovati svoje devize, razen če je hotel izraziti določeno prepričanje oz. program.

Žal škofovska listina za samostan San Giorgio Maggiore (B3) ni ohranjena v izvirniku; tako oglejski patriarh kot tudi škof Bernhard iz Trsta sta med podpisniki listine in primerjava pisav bi bila za to problematiko izjemnega pomena. Tukaj naletimo na isto koroboracijo kot v stiški listini (P2). Domnevno je obe listini napisal isti pisar. V diktatu samem, razen v invokaciji, ne najdemo paralel s stiško listino.

Kot bomo videli v nadaljevanju, je za primerjavo pisave s P2 najbolj primerna listina tržaškega škofa Bernharda, ki jo je izstavil za svoje kanonike (B2). Listina je prav tako nastala v letu 1152 in je ohranjena v originalu. V tej listini spet naledimo na nenavadno oblikovano prvo vrstico. Tako splošni vtis dokumenta kot čista minuskula dopuščata dom-

⁴⁶ Prim. op. 41.

⁴⁷ Obj. UB Krain I, str. 88–89 (št. 79). Prepis iz samostana Rein delno upodobljen pri Mlinarič, Stiška opatija, str. 48 od *Peregrinus do ut nullus praesumat*. Faksimile prepisa stiškega opata Gallenfelsa pri Grebencu, Stična, str. 218–221.

⁴⁸ Obj. UB Krain I, str. 99–101 (št. 97).

⁴⁹ Tako pri R. Puschnig, *Urkundenwesen*, str. 117–118.

⁵⁰ H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien II*, Berlin 1958, str. 176 in 207.

⁵¹ Prim. R. Härtel, *Notariat und Romanisierung. Das Urkundenwesen in Venetien und Istrien im Rahmen der politischen und der Kulturgeschichte (11.–13. Jh.)*. *Notariado publico y documento privado: de los orígenes siglo XIV*. *Actas del VII congreso internacional de diplomática*. Valencia 1986, str. 879.

⁵² H. Hartmann, *Rota*, str. 386, op. 2 in C. Erdmann, *Signum Hecilonis Episcopi*, *Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft* 60 (1940), str. 449.

nevo, da je bila na delu roka enega in istega pisarja. Najbolj značilna poteza domnevnega pisarja je bila v epigrafski maniri oblikovana prva vrstica. Skoraj preko treh vstic povlečena črka *I* je izvedena kot lombarda z manjšimi floralnimi okrasi. Črke v invokaciji in dataciji stiške in tržaške listine so napisane tako v listinski minuskuli kot tudi v *capitalis*. Črki *A* in *H* nosita dve vodoravni prečki. Besede pri dataciji so zanimive v toliko, ker pisar stiške listine pri besedi *centesimo* položi črko *T* na črko *E* ter *I* na *S*. Pri besedi *Quinquagesimo* leži *S* na *I*. Po istem vzrocu je napisana tudi prva vrstica listine škofa Bernharda iz Trsta za kanonike, kjer leži pri besedi *incarnationis* črka *I* na črki *s*.

Kontekst je v stiški (P2) in tržaški (B2) listini napisan v listinski minuskuli, ki povsem sodi v stil takratnega časa. Opozoriti je treba na obliko velikih črk *A*, *E*, *G*, *H* in *Q*; primerjava s tržaško listino pa je komaj mogoča, ker se pojavljajo tukaj le *E*, *P*, *S*, *W* in *Q* in je bil pisar pri oblikovanju teh črk mnogo bolj zadržan. Črka *A* se pojavlja v uncialni obliki. Steblo črke se rahlo levo nagnjeno vzpne do konice in se nato obrne na desno. Lok črke je komaj kaj večji kot pri primerljivi minuskulni črki.⁵³ Veliki *A* se pojavi samo v prvi vrstici. Črka *E* je napisana kot minuskulna.⁵⁴ Začne se s potezo z desne se konča na osnovni liniji zopet upognjena na desno. Jezik črke kaže poševno proti desni zgoraj.⁵⁵

G je oblikovan v kapitalni obliki s kljukico z desne strani. Spodaj je steblo zasukano na desno. V listini P2 odgovarja črka *G* pri besedi *Gerburch* tisti v besedi *quingagesimo* v B2. Črka *H* je prav tako kot *G* oblikovana kot kapitalna črka. Enkrat se začneta obe stebli s potezo z leve in se zaključita z baznimi črtami na vrstici.⁵⁶ *H* se pojavi še dvakrat v P2. V prvi varianti je levo steblo enako oblikovano kot zgoraj, desno pa se zgoraj prične v obliki lopatice; na spodnjem delu se obe stebli zaključita z baznimi črtami.⁵⁷ Pri drugi varianti pa je razlika v tem, da je desno steblo zgoraj razcepljeno, nima pa nobene bazne črte.⁵⁸ Črka *M* je v kontekstu tako v P2 kot tudi v B2 enako oblikovana, pri čemer je v P2 pri pisanju imen prič lahko prihajalo do odmikov tudi pri kapitalnih črkah.⁵⁹ Črka *Q* je podobna črki *O*, toda ta figura se na desni strani zgoraj koničasto zaključuje. Črka se izteče s črto proti desno spodaj.⁶⁰

Pri minuskulnih črkah je treba omeniti zlasti stebila črk *b*, *d*, *h*, in *l*. Ta so zgoraj bolj ali manj razcepljena, tako da lahko dajejo tudi vtis, da so zasnovana lopatičasto.⁶¹ Črka *d* se lahko pojavlja tudi kot unialna.⁶²

Črki *s* sorodna je črka *f*. Začne se z lokasto potezo z desne in se izteče zasukano pod vrstico na levi. Tako *f* kot tudi *s* imata na levi strani stebila nekako na višini tretje vrstice navidezne štirivrstične sheme vozličasto odebelitev.⁶³ Črka *g* ima zaprto glavo, zgoraj na desno vodeči jezik pa more vzpostaviti povezavo z naslednjo črko. Steblo se močno vzboči proti levi spodaj, pri čemer se nato rahlo dvigne in spet spusti navzdol.⁶⁴ Pri minuskulnih črkah zasledimo pri *g* v B2 še eno varianto. Lok in od črke vodeča poteza sta enako pisana

⁵³ V. 9 *Alberone* in v. 14 *Aquilegensis*. V tržaški listini odstopa *A* od te pisave, ker je tukaj pisar oblikoval trebuh črke koničasto, v. 6 *Aquilegensis*.

⁵⁴ Le enkrat se pojavi takšen *E*, ki se po izvoru nahaja nekako med kapitalnim in uncialnim *E*, prim. v. 2 *Emma*. Trst: v. 4 *Eapropter* (zelo podobno).

⁵⁵ V. 11 *Ego*.

⁵⁶ V. 13 *Hec*.

⁵⁷ V. 2 *Henrico*.

⁵⁸ V. 11 *Henricus*.

⁵⁹ Stična: v. 2 *Meginhalmo*; Trst: v. 12 *Marie*.

⁶⁰ V. 16 *Quod*.

⁶¹ Stična: v. 2 *fidelibus*, v. 10 *michi*. Trst: v. 10 *domino, libera, habeant*.

⁶² Stična: v. 6 *aliquomodo*.

⁶³ Stična: v. 2 *fratribus*. Trst: v. 8 *futurorum, eos*.

⁶⁴ Stična: v. 2 *Meginhalmo*.

kot pri P2. Nova pa je oblika zanke pod sredinsko vrstico, ki vodi nato navpično navzdol in se že na višini naslednje vrstice zasuka na levo.⁶⁵ Dolgi *r* se začne tako kot *p* odebeljeno in se izteče v loku proti levi spodaj, pri čemer pa ta črka nima tako dolgega spodnjega dela kot *s*.⁶⁶ Okrogli *s* se pojavi v nasprotju z dolgim *s* samo na koncu besede. Pri tem je zanimiva njegova velikost, saj sega črka daleč preko sredinske linije.⁶⁷

Pisar je uporabljala sledeče ligature: *ct*, *st* ter *OR*. Ligatura *ct*, ki je okrog srede 12. stoletja še mogla biti v rabi, je ostala strnjena ter z rahlo vsločeno potezo povezana s črko *t*.⁶⁸ Pri ligaturi *st* pride do povzave z zapognjenim stebлом dolgega *s*.⁶⁹ Pisar je vsakokrat oblikoval po svoje ligaturo *OR* za *–orum*. Pri tem se je *R* ločil od *O*. Ligatura ima proti levi odprt lok, ta pa se izteka proti desni. Na tej razmeroma dolgi navzdol vodeči potezi je pripeto diplomatično znamenje za kratico, ki je v obliki odprte 8 v diagonali.⁷⁰ Poleg tega naletimo v P2 tudi na običajno obliko ligature *OR*, ki ima na od črke vodeči potezi še prečko.⁷¹

Poleg že omenjenega diplomatičnega znamenja za okrajšave najdemo še okrajšavi *–ur* in *–us*. Ta je v obliki številke 9, pri čemer je lok lahko odprt ali zaprt.⁷² Okrogli zaključni *s* se lahko pojavi tudi kot nadpisana črka.⁷³ Pri istem pisarju je prav tako nadpisani starinski, odprti *a*⁷⁴, enkrat pa se pojavi tudi *–ta* suprascriptum kot končnica za *triginta*.⁷⁵ V B2 se pojavijo nadpisane črke le enkrat.⁷⁶ Tironski *et* je v obliki rahlo proti desni obrnjene številke 7.⁷⁷

Primerjava pisave patriarhove in škofove listine kaže torej z ozirom na oblikovanje prve vrstice, minuskulnih črk in kratic, da sta listini po vsej verjetnosti delo rok enega in istega pisarja.

Ob opazovanju delno razprte ligature *ct* imamo podobno kot pri *g* vtis, da se pisar nahaja v določenem prelomnem obdobju, saj uporablja starejše in novejše oblike.⁷⁸ Medtem ko je v stiški listini uporabljal dosledno tironski *et*, je v škofovski listini pisal *et* skoraj vedno kot ligaturo. Pogosto pa uporablja tironski zaznamek tudi znotraj ene besede.⁷⁹

Posebej značilna je markantna diplomatična oznaka za kratice ter za *–us*. Nadpisani okrogli *s* se pojavlja v listini za tržaške kanonike razmeroma redko.⁸⁰ Enaka je tudi izvedba ligature *OR*, ki ima na od črke vodeči potezi pritrjeno diplomatično oznako za kratice.⁸¹ V obeh primerljivih listinah najdemo *e*- caudata, v P2 povečani okrogli *s* na koncu besede štirikrat,⁸² toda samo enkrat v tržaški listini (B2).⁸³

⁶⁵ V. 2 npr. *regiminis* in *dignitate*.

⁶⁶ Stična: v. 7 *corrumpere*. Trst: v. 10 *supranominatis*.

⁶⁷ Stična: v. 2 npr. *meis* in v. 4 *manicipiis*. Značilno zlasti pri *iussimus* v v. 17, kjer doseže okrogli *s* velikost velike črke. Trst: v. 14 *iussimus*.

⁶⁸ Stična: v. 6 *predicto*. Trst: v. 9 npr. *predicta*. V v. 11. *contradictione* ligatura ni več sklenjena.

⁶⁹ Stična: v. 3 npr. *monasterio*. Trst: v. 3 *studeant*.

⁷⁰ Stična: v. 12 *peccatorum meorum*. Trst: v. 9 *ipsorum*.

⁷¹ V. 14 npr. *eorum*.

⁷² Stična: v. 13 npr. *Pelegrinus* in *superius*. Trst: v. 9 *domibus*, v 7. v. npr. *concedimus*.

⁷³ Stična: v. 5 npr. *cultis* et *incultis*.

⁷⁴ V. 12 *trado* npr.

⁷⁵ Stična: v. 8.

⁷⁶ V. 11 *nostrorumque*.

⁷⁷ Stična: v. 3 med *mee* in *parentum* npr. Trst: v. 3 *vigilet* npr.

⁷⁸ Trst: v. 11 *contradictione*.

⁷⁹ V. 3 *vigilet* npr. Stična: v. 5 *silicet*.

⁸⁰ V. 4 *esse* npr.

⁸¹ V. 9 *ipsorum* npr.

⁸² V. 2 *meis*, v. 4 *manicipiis*, *tabernis*, v. 17 *iussimus*.

⁸³ V. 14 *iussimus*.

Indici paleografske analize stiške Pilgrimove listine (P2) kažejo, da je treba iskati pisca listine v Trstu. Vendar pa tega ni moč kar tako trditi, saj je škof sicer fungiral kot izstavitelj listine, patriarh pa je bil *interventu et dispositione* pri pravnem aktu soudeležen.

Potrebne so torej še nadaljnje raziskave, ki bodo razjasnile tovrstne stike. Zato si bo treba ogledati še nadaljnje tržaške škofovske listine in tudi njihov zunanji izgled. Sedem zgoraj omenjenih t. im. »skupnih« listin kaže, da so v petdesetih letih 12. stoletja že morali obstajati stiki med tržaškim škofom in oglejskim patriarhom Pilgimom I., kar bomo v nadaljnjem pokazali. Pri t. im. sedmih »skupnih« listinah gre za pravna dejanja, v katerih sta fungirala ali patriarh ali škof kot izstavitelja listine oziroma je bil eden od njiju pri pravnem aktu soudeležen ali pa je bil priča tega dejanja. Doslej je bilo govora o treh od sedmih »skupnih« listin in sicer o stiški listini (P2) ter o obeh sočasnih listinah škofa Bernharda iz Trsta (B2, B3). Sem sodijo še nadaljnje štiri listine in sicer listina istega škofa za benediktince v S. Giorgio Maggiore v Benetkah iz leta 1149 (B1) ter tri listine, ki jih je dal izstaviti patriarh Pilgim I. za samostan Možac (P1), za proštijo Dobrla vas (P3) ter za kapitelj v Bellunu (P4). Za oceno pisave stiške patriarhove listine iz leta 1152 (P2) pa sta pomembni le omenjena tržaška škofovska listina za kanonike iz leta 1152 (B2) ter patriarhova listina za Dobro vas (P3).

Škof Bernhard iz Trsta je dal januarja 1149, na dan sv. Felicijana, izstaviti listino za benediktince pri San Giorgio Maggiore v Benetk (B1).⁸⁴ V njej je zanimiv zlasti epigrafski izgled podaljšane pisave prve vrstice. Ta se začneja z I-lombardo, ki je zelo podobna primerljivi črki v stiški listini (P2) iz leta 1152. Tukaj sicer manjka druga voluta ter trillist pri črki I. Okrajšave pri besedah invokacije in letnice imajo tako kot v stiškem originalu dve horizontalni prečki pri velikih črkah A in H ter pri IHV in ANNO AVTEM. Pri besedi EIVS je opaziti, da leži S na desni prečki kapitalne črke V, na enak način kot pri omenjeni stiški listini, toda pri drugih črkah. Okrajšava besede MILLESIMO je v obeh primerih ista: črki LL sta med seboj povezani z vodoravno črtico za okrajšave.

Na enak način kot pri zadevni stiški listini je napisana zadnja beseda konteksta, *fecimus*, ki ima na koncu besede majuskulno oblikovani s. Po širokem presledku, na mestu, kjer je bil verjetno nekdanj *sigillum impressum*, sledijo podpisi, ki se začenjajo na skrajnem levem robu. Pripomniti je treba, da *signum manus* tržaškega škofa manjka. Takoj nato sledita dva nadaljnja podpisa in *signum* Pilgrima I., ki je v obliki ušesastega križa; v štirih kvadrantih križa pišejo besede *Signum domini patriarche Peregrini*. Pod patriarhovim *signum* stoji še podpis nekega klerika.

Domnevno je te posebnosti vpeljal *iudex et tabelius Wodolricus*, ki je listino škofa Dietmarja iz Trsta iz leta 1142, prav tako za benediktince pri San Giorgio Maggiore, podpisal z *manu mea propria scripsi, conplevi atque firmavi*.⁸⁵ Po invokaciji *In nomine patris et filii et spiritus sancti* začne takoj s kontekstom. V nekem drugem originalu je v nadaljevanju že omenjene invokacije, *ET SPIRITUS SANCTI PATRIS QUIDEM VT AMBORVM PRINCIPII AMBORVM AVTEM IPSIUS VERBI ET procedentis* [...] Tukaj se kot epigrafska značilnost že pojavi posebej poudarjena pisava (slika 6), ki jo zasledimo tudi v stiški listini ter v listini tržaškega škofa Bernharda. Prav tako je tirolski *et* med besedami *iudex et tabelius* zelo podoben tistemu iz stiške listine. Pisca patriarhovih in škofovih listin bi bilo morda treba

⁸⁴ Archivio di Stato, Benetke, San Giorgio Maggiore, Processo 434 [76]. Tisk pri L. Lanfranchi, San Giorgio Maggiore II, str. 454–459 (št. 227). Fotografije listin samostana San Giorgio Maggiore je priskrbel vodja projekta prof. Härtel med svojim arhivskim delom v Benetkah, za kar se mu avtor lepo zahvaljuje.

⁸⁵ Dva originala, Archivio di Stato, Benetke, San Giorgio Maggiore, Processo 434 [74] in [75]. Tisk pri L. Lanfranchi, San Giorgio Maggiore II, str. 414–417 (št. 202).

iskati v okolici Wodolrica. Lahko bi bil njegov učenec, ki je kot spremljevalec škofa Bernharda, morda kaplan, nekaj let občasno pisal tudi za oglejskega patriarha Pilgrima I.

Podobno pisavo najdemo v Pilgrimovi listini za prošnjo Dobrla vas iz leta 1154 (P3). Maria Laura Iona, ki je proučevala pisarje patriarških listin od Pilgrima I. do Gotfrieda, je ugotovila, da se oblika prve vrstice, ki jo zasledimo v listini za prošnjo Dobrla vas, pojavi le v stiški listini iz leta 1152, kaže pa veliko sorodnost s tisto iz listine škofa Bernharda iz Trsta za konvent San Giorgio Maggiore v Benetkah iz leta 1149.⁸⁶

Na podoben način kot pri zgoraj obravnavanih listinah (P2, B1, B2 in B3) je oblikovana prva vrstica tudi v listini P3. Lombarda I, ki sega do tretje vrstice, je opremljena z enakimi floralnimi elementi kot P2 oz. B2. Pisava prve vrstice vsebuje tako kapitalne kot uncialne črke.

V omenjeni patriarhovi listini za prošnjo Dobrla vas (P3) je igra s črkami, kakršno poznamo iz »škofovske pisarne«, zelo intenzivna. Pri tem pade takoj na začetku invokacije v čast sveti Trojici v oči manjkajoči prvi *N* pri besedi [*N*]OMINE.⁸⁷

Črka *O* pri besedi *NOMINE* je pritrjena na levem stebelu črke *M*; črka *E* pri *SANCTE* leži v loku od *C*; drugi *I* pri *INDIVIDVE* stoji znotraj črke *D*; *R* pri *TRINITATIS* tvori s *T* *nexus litterarum*; *S* je pri isti besedi položen na *I*; pri *E* pri patriarhovem imenu *PEREGRINUS* tvori s *P* *nexus litterarum*; črka *E* pri *AQUILEGIENSIS* leži na stebelu besede *L*; oba *CC* pri *ECCLESIE* sta položena drug na drugem znotraj črke *E*; *I* pri besedi *Dei* stoji znotraj črke *D*; *R* pri besedi *GRATIA* ima svoje mesto znotraj odprte zanke te črke, črka *A*, skoraj za polovico manjša, se nahaja zraven; po istem vzorcu je napisan tudi prvi *A* v besedi *PATHRIARCA*. Veliki črki *A* in *H* imata tako kot v P2 in B2 prav tako dve vodoravni prečki.

Pri velikih črkah je treba omeniti zlasti *A* v obliki grške črke lambda, ki jo zasledimo tudi v B2; vendar je ta črka tu bolj oglata kot v P3.⁸⁸ *G* je dobro primerljiv s tistim iz P2. Oba imata zgoraj markantno izoblikovano vijugo nazaj na levo.⁸⁹ Značilen je tudi *M*, ki je v vseh treh listinah napisan na enak način. Prvo steblo uncialne črke se začenja z rahlo vijugo z leve, napravi zgoraj grbico in se ravno izteče. Tretje steblo poteka enako, toda nekoliko nižje in z manjšim zamahom.⁹⁰ Zanimiva je primerjava črk *O* pri imenu priče *Odalrici* v P3 v primerjavi z *Odalricus* v P2. Obakrat je *O* naprisan popolnoma enako. V razmerju z *O* sorazmerno velika črka *V*, ki se začenja z rahlim zamahom z leve in konča z ravno črto prav tako proti levi, tiči globoko v črki *O*.⁹¹ Črko *Q* lahko primerjamo z ekvivalentno črko iz B2. Njegova posebej značilna oblika je sestavljena iz polžastega *O*, pod katerim je valovita linija, ki se lahko zarije na levo.⁹²

Nov in popolnoma drugačen kot v primerljivih listinah iz leta 1152 (P2, B2 in B3) pa je način pisanja podaljškov črk navzgor pri *b*, *d*, *f*, *l* in *s*.⁹³ Ti imajo namreč na vrhu stebela

⁸⁶ M. L. Iona, Note, str. 272, op. 78: „Nel privilegio del 1154 la prima riga è ricavata dalla stilizzazione di maiuscole (salvo la n) [...] [le lettere] non si addossano, ma spesso sono usate monogrammaticamente, in nesso o inserite negli occhielli o al di sotto di essi. Diversa dagli altri documenti patriarcali fin qui esaminati, essa trova un precedente solo nel documento del 1152 [...], ma è invece assai simile a quella di una donazione di Bernardo, vescovo di Trieste, al convento di S. Giorgio Maggiore di Venezia del 1149 [...] e per una certa affinità di fondo anche alla scrittura del testo di questo“.

⁸⁷ Podobna napaka se pojavi tudi v škofovski listini iz leta 1152 (B2), kjer pri besedi *quingagesimo* prav tako manjka črka *n*.

⁸⁸ V. 6, *Aquileiensis*.

⁸⁹ Dobrla vas: v. 11 *Georgii*.

⁹⁰ V. 10 *Marie* npr.

⁹¹ V. 18 npr.

⁹² V. 2 *Quisquis* npr.

⁹³ V. 2 *superni, pontificatus, loca, cultibus, dedicata* npr.

zanke, ki segajo preko stebela na levo, s čimer dobi pisava popolnoma drug izgled. Do povezovanj le-teh – kot pri cesarskih listinah – pride tukaj le pri ligaturi *-st*.⁹⁴

Ligatura *-ct* v listini za Dobro vas ni več povezana.⁹⁵ Ta tendenca se kaže že v škofovski listini (B2), kjer se pojavljata še obe obliki, v patriarhovi listini za Stično (P2) pa je ta ligatura še zaprta. Ligatura *-OR* se pojavlja v listini za Dobro vas (P3) v isti obliki kot v obeh listinah B2 in P2. Isto velja tudi za diplomatične oznake okrajšav. V vseh doslej primerjanih listinah je napisan *e-caudata*.⁹⁶ Individualno oblikovan končni *s* na koncu konteksta v obliki majuskulnega *S* se pojavi tako v listini P3 kot tudi v P2 in B2.⁹⁷

Primerjava pisav v tržaških škofovskih listinah (B1, B2 in B3) ter stiške Pilgrimove listine iz leta 1152 (P2) s patriarhovo listino za Dobro vas (P3) nam kaže pisarjev razvoj,⁹⁸ ki je sprva deloval povsem v tradiciji tržaške »škofovske pisarne«; posebnosti te pisarne je, kar zadeva pisavo, prenesel v listine oglejskega patriarha Pilgrima I. Leta 1154 napisani kontekst z zankami na podaljških črk *b*, *d*, *f*, *l* in *s* se zdi že prilagojen »patriarhovi pisarni«, individualne nianse pa so ostale še vsekakor ohranjene.

V prid tržaški »pisarski tradiciji« govori še dejstvo, da je imela »patriarhova pisarna« sredi 12. stoletja le enega pisarja. V letih 1145 do 1154 je notar in kaplan Kuno štirikrat izpričan kot patriarhov pisar.⁹⁹ Sorazmerno dolgo časovno obdobje enega desetletja dopušča domnevo, da se je patriarh takrat pri izstavljanju listin posluževal priložnostnih pisarjev, ki so bili del njegovega spremstva ali pa so bili spremljevalci drugih sufraganov, kot kaže primer tržaškega pisarja.¹⁰⁰

III/2. Formular stiške listine iz leta 1152

Da bi še nadalje okrepili tezo o tržaški »pisarski tradiciji« omenjenih »skupnih« listin, si je treba ogledati še diktat za to razpravo relevantnih listin. Pri tem se bo izkazalo, da skoraj vse formulno gradivo izhaja iz tržaških listin.

Najstarejša za primerjavo diktatov primerna listina tržaškega škofa je iz leta 1149 za benediktince v S. Giorgio Maggiore v Benetkah (B1). Omenjena listina se začne z invokacijo, nato sledi začetna datacija.¹⁰¹ Zanimivi sta sankcija, ki se začne s *Si quis igitur* in

⁹⁴ V. 3 *iuste* npr.

⁹⁵ V. 6 *dilecti*.

⁹⁶ Dobro vas: v. 13 *Marie* npr.

⁹⁷ V. 4 *PeregrinuS* in v. 17 *iussimuS*.

⁹⁸ Ni pa povsem izključena možnost, da bi pri »skupnih« listinah sodeloval še en nadaljnji pisec iste pisarske šole.

⁹⁹ Te listine so: 1145 za samostan Stična (S2); 1146 za samostan Gornji grad, J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I (= StUB), Graz 1875, str. 262–263 (št. 254); 1151 za kapitelj v Salzburgu, SUB II, str. 403–404 (Nr. 287); pa še 1154 za samostan Millstatt, MdC III, str. 359–360 (Nr. 926).

¹⁰⁰ Tržaško komponento v t. im. »skupnih« listinah kaže sledeči pregled vzajemno izvršenih pravnih dejanj med patriarhom in njegovim sufraganom. 1149 tržaški škof za S. Giorgio Maggiore (s soglasjem patriarha). 1150 patriarh za Možac (tržaški škof kot intervenient). 1152 tržaški škof za S. Giorgio Maggiore (s soglasjem patriarha). 1152 tržaški škof za kanonike v Trstu (patriarh kot intervenient). 1152 patriarh za Stično (tržaški škof kot podpisnik). 1154 patriarh za Eberndorf (tržaški škof je prva priča). 1156 patriarh za kanonike iz Belluna (tržaški škof kot podpisnik).

¹⁰¹ Lanfranchi, San Giorgio Maggiore II (kot v op. 37, str. 456 (Nr. 227): *In nomine domini nostri Ihesu Christi. Anno autem ab incarnatione eiusdem millesimo centesimo quadragesimo VIII., indictione XII., XVII kalendas februarii, regnante domino Corado Romanorum regi augusto. Nato sledi arenga: Si sanctis et venerabilibus locis digna concedimus munera, anime nostre et predecessorum nostrorum proficuum esse minime ambigimus. Quocirca omnium ecclesie nostre fidelium comperiat universitas qualiter nos quidem [...]*.

pa koroboracija: *Quod ut verius credatur firmiterque observetur, sigilli nostri impressione subtus insigniri fecimus.*

Omenjeni odlomki te listine se najdejo tako v B3 za isti beneški samostan kot v B2. Listina B3 se začenja s skoraj enako invokacijo in datacijo. Tudi arenga se le nebstveno razlikuje od predhodne listine (B2). Začetek sankcije in koroboracije v B3, ki ima poleg tega dodan še *manu propria roborantes*, je vsekakor mogoče primerjati.¹⁰² Pri dispoziciji se za prenos posesti samostanu S. Giorgio Maggiore uporablja formula *prout iuste et legaliter possumus*. Ta izraz se uporablja tudi v drugih primerljivih listinah. V B2 se uporablja ista invokacija in datacija, toda brez rimskega koledarja in navedbe vladarja. Arenga je tukaj sestavljena iz dveh delov. Na eni strani je tu »koristnostna arenga«, ki govori o prednostih za lastni dušni blagor ter blagor prednikov v primeru, če se svete kraje milostno obdari, na drugih mestih pa je razmišljanje o koristi še bolj razpleteno. Vsakdo, ki z vso vnemo varuje Bogu posvečene svete kraje in se izkaže kot dober cerkveni predstojnik za tam delujoče osebe, bo prejel tudi božje plačilo: *Quicumque superni muneris gratia pontificalis regiminis dignitate sublimantur oportet ut circa loca divino cultui dedicata omni studio omnique devotione semper invigilent et personis inibi deo ministrantibus sic providere ac prodesse studeant ut ab ipso beate retributionis premio recipere mereantur. Ideoque si eisdem sanctis et venerabilibus locis digna concedimus munera anime nostre ed predecessorum nostrorum proficuum esse nullatenus dubitamus.* Publikacija pa se glasi: *Eapropter omnium ecclesie nostre fidelium presentium silicet ac futurorum comperiat universitas, qualiter nos quidem [...]*¹⁰³

Pri podelitvi desetine kanonikom (B2), ki se izvršuje *prout iuste et legaliter possumus per hanc nostram preceptalem paginam*, se pojavi v diktatu formulacija, ki jo zasledimo tudi v listinah oglejskega patriarha Pilgrima I, kar bomo v nadaljnjem prikazali. Uvod v sankcijo z besedami *Si quis igitur* ter koroboracijo: *Que ut verius credantur et firmitus observentur, manu propria roborantes sigilli nostri impressione subtus insigniri iussimus* se pojavlja tudi v tej listini. Te predloge za diktat najdemo tudi v listinah patriarha Pilgrima I. Če izvzamemo že omenjeno listino P2, ki zaradi manjkajoče arenge ni primerna za primerjavo diktata, pa se pojavijo omenjeni odlomki v Pilgrimovih listinah za samostan Možac (P1) in Dobrlo vas (P3) ter za kanonike v Bellunu (P4). V P1 sta za primerjavo primerni arenga in koroboracija.¹⁰⁴ Še bolj očitne so formule tržaškega izvora v P3 in P4. V patriarhovi listini za Dobrlo vas sledi po trinitarični invokaciji in po intitulaciji *Quisquis superni muneris* arenga ter prav tako že znana publikacija.¹⁰⁵ Odlomek *prout iuste et legaliter possumus per hanc nostram preceptalem paginam* se nahaja tako v Pilgrimovi listini kot tudi v koroboraciji:

¹⁰² Lanfranchi, San Giorgio Maggiore II, str. 496 (Nr. 250): *In nomine domini nostri Ihesu Christi. Anno autem incarnationis iusdem M. C. quinquagesimo secundo, indictione XV., VIII. idus augusti, regnante domino Frederico Romanorum rege augusto. Si sanctis et locis venerabilibus digna concedimus munera, anime nostre et predecessorum nostrorum proficuum esse nullatenus dubitamus. Quocirca omnium ecclesie nostre fidelium, presentium scilicet ac futurorum comperiat universitas, qualiter nos quidem [...]*

¹⁰³ Kot v op. 40.

¹⁰⁴ Härtel, Moggio, str. 90–91 (Nr. 15): *Quisquis superni muneris gratia pontificalis regiminis dignitate sublimatus oportet ut circa loca sancta et maxime monasteria divino cultu dedicata omni studio omnique devotione semper invigilet et personis inibi deo ministrantibus sic providere ac prodesse studeat, ut a deo beate retributionis premia recipere mereatur.* Koroboracija se glasi: *Quod ut verius credatur et firmitus teneatur, hanc cartam confirmationis nostre conscribi precepimus et manu propria subscribentes sigilli nostri impressione insigniri iussimus.*

¹⁰⁵ MdC III, str. 362 (Nr. 930): *Quisquis superni muneris gratia pontificatus regimine sublimatur, oportet, ut circa loca sancta et maxime religiosi cultibus dedicata se affabilem et misericordem exhibeat ac fratrum petitiones in eisdem deo famulantibus iuste exaudire cum summa diligentia studeat. Eapropter notum sit omnibus ecclesie nostre fidelibus tam presentibus quam futuris, qualiter nos quidem [...]*

Quod ut verius credatur et firmitus observetur, manu propria roborantes sigilli nostri impressione super insigniri iussimus.

Ker se omenjene tržaške posebnosti, ki jih zasledimo v listinah P1, P2, P3 in P4 pojavijo tudi v notranjem in zunanem izgledu patriarhovih listin, naj bi pogled na ortografijo pisarja nudil še nadaljnji argument. Opazno je, da je pisar v škofovski listini za tržaške kanonike (B2) v dataciji *QUINQUAGESIMO* pisal brez *N*, v patriarhovi listini za Dobro vas (P3) pa je invokacijo namesto *In nomine* napisal le *In omine*. Dalje je v originalnih listinah vedno napisano *sigillum impressum*.¹⁰⁶ V listini za Dobro vas se najde v dataciji razen tega še *novembrium*.

Pilgrimova listina za kanonike v Bellunu iz leta 1156 (P4) ima zopet isto invokacijo kot listine iz leta 1152 (P2, B2, B3), sledi začetna datacija, intitulacija in arenga. Osnovna misel te arenge je ostala sicer ista kot v listinah iz leta 1152, tokrat pa je ista vsebina izražena z drugimi besedami.¹⁰⁷ Publikacija pa je izražena z besedami *Eapropter notum sit omnibus ecclesie nostre fidelibus tam presentibus quam futuris qualiter nos quidem [...]*. V P4 je bila desetina potrjena *per hanc nostram preceptabilem paginam prout iuste et legaliter possumus*, torej na enak način kot dve leti prej za Dobro vas (P3), kjer se začne formulacija s *prout*. Koroboracija je v obeh listinah enaka, le v P4 je napisano *subtus*, v P3 pa *supter*. Dve nadaljnji besedni analogiji najdemo v P3 in v P4 vsakič na prehodu med dispozicijo in sankcijo: *statuentes et modis omnibus precipientes quatenus [...]* *quemadmodum superius legitur [...]*. V primeru kršitve listinskih določil je v P4 zagrožena usoda večno pogubljenih Dathana in Abirona, primera, ki se prav tako pojavljata v sankcijah obeh stiških patriarhovih listin.¹⁰⁸

V nadaljnjem bo govora o pojavih zgoraj obravnavanih delov formularja v listinah oglejskega patriarha in tržaškega škofa.¹⁰⁹ V stiški patriarhovi listini uporabljena invokacija povsem odgovarja tradiciji tržaške škofovske listine, kjer se je pojavila pol stoletja prej kot v patriarhovi listini. Invokacija v čast sveti Trojici, ki se pojavlja tudi v nekaterih »skupnih« listinah, se uveljavi v Trstu v čisti obliki šele 1115.¹¹⁰

Pri intitulaciji se zopet pojavlja tržaški vpliv. Med uvodnim *Ego* oz. *Nos* in osebnim imenom tržaškega škofa napisani *quidem* se od 1082 do začetka 13. stoletja pogosto najde v škofovskih listinah. V patriarhovih listinah šele od 1151 dalje.¹¹¹ Popreje pa se pojavi *quidem* že 1149 in nato spet v treh »skupnih« listinah iz leta 1152. Od zdaj dalje je postal *quidem* tudi sestavni del intitulacije v patriarhovih listinah.

¹⁰⁶ Namreč v listinah za Stično (P2), za kanonike v Trstu (B2) in za Dobro vas (P3).

¹⁰⁷ Pellegrini, Belluno, str. 178: *In nomine domini nostri Jesu Christi anno autem incarnationis eiusdem millesimo centesimo quinquagesimo sexto, indictione III. [...]. Quicumque superni muneris gratia pontificatus regimine sublimatur oportet ut circa loca sacra et divinis cultibus dedicata gubernationibus ipsorum credita se devotos et sollicitos exhibeant ac benignas fratrum petitiones in eisdem Domino servientes benigne et devote exaudire studeant.*

¹⁰⁸ To so stiške listine S1 in S2 npr., ki jih je dal izstaviti patriarh Pilgrim I. Njuna sotrpina, Ananias in Saphyras, sta navedena v sankcijah treh Pilgrimovih listinah za samostan Gornji grad: 1140, StUB I, str. 189 (št. 180), 1145, StUB I, str. 237 (št. 225) in 1146, StUB I, str. 263 (št. 254).

¹⁰⁹ V tem delu članka prikazana primerjava diktatov tržaških škofovskih in patriarhovih listin so delo vodje projekta, prof. Härtela, ki jih je pripravil za predavanje in jih je avtorju članka dal na voljo; prim. tudi Härtel, Metropolit – Suffraganbischöfe – Kapitel. Die Urkunden im Umfeld der Patriarchen von Aquileia, v: Die Diplomatik der Bischofsurkunde vor 1250 – La diplomatie épiscopale avant 1250. Referate zum VIII. Internationalen Kongreß für Diplomatik, Innsbruck, 27. September – 3. Oktober 1993, izd. Ch. Haidacher und W. Köfler, Innsbruck 1995, str. 71.

¹¹⁰ CDI, Indice, str. 249–250 (št. 124).

¹¹¹ SUB II, str. 403–404. (št. 287).

Nasprotno sklepe pa dopušča primerjava nekega drugega dela intitulacije tako patriarhove kot škofovske listine. Medtem ko je v tržaški škofovski listini iz leta 1072 do 1145 govora o *sedis* in ne o *ecclesia*, se po letu 1149 v »skupnih« listinah brez izjeme uporablja *ecclesia*.

Kar se tiče arenge *Si sanctis ac venerabilibus locis* [...] v »skupnih« listinah, primerjava ni mogoča, saj ni ne v Ogleju ne v Trstu nobenega primera arenge, ki bi bila primerna za tovrstno primerjavo oz. tudi ni dokazljiva pri nobenem drugem oglejskem sufraganu.

Sankcija pa spet dokazuje tržaško tradicijo. Tako je ta v listini iz leta 1152 za S. Giorgio Maggiore le reprodukcija iste sankcije s strani istega izstavljalca. Konec koncev pa temeljita obe sankciji na bistveno daljši različici listine škofa Dietmarja iz Trsta, izstavljene prav tako za S. Giorgio Maggiore v Benetkah, za katero je bil odgovoren Wodolricus, *iudex et tabellio* [...] *huius Tergestine civitatis*.¹¹²

Koroboracija v pregledanih škofovskih in patriarhovih listinah odgovarja tisti v patriarhovi listini, še zlasti ker v tržaških škofovskih listinah do 12. stoletja sploh ni zaslediti nobene koroboracije.

Pogled tako na lastnoročne podpise oseb kot na seznam prič v listinah za sredo 12. stoletja ne kaže enotne slike. Patriarhova listina za Stično (P2) nosi tako podpise kot tudi seznam prič, ker pridejo tukaj do veljave tri ločene tradicije. V patriarhovih listinah Pilgrima I. je to enkratni pojav. Patriarh pa se glede podpisa ni navdušil za model *signum manus*, ki je bil od 11. stoletja dalje običajen pri tržaških škofih.

V štirih izmed »skupnih« listin sledi neposredno po invokaciji začetna datacija z besedami *Anno autem ab incarnatione (oz. incarnationis) eius (dem)* [...], tej sledijo podatki o letu, dnevu v rimskem koledarju ter navedba vladarja, kot npr. v B1 in B3. Ta začetna datacija se v patriarhovih listinah pojavi le še trikrat: tako v stiški patriarhovi listini (P2) ter v Pilgrimovi listini za kanonike v Bellunu iz leta 1156 (P4)¹¹³. Tudi za tržaške škofovske listine značilni *eius* oz. *eiusdem* se med patriarhovimi listinami najde le za Stično (P2) in Belluno (P4).

Ce je primerjava diktata med listinama tržaškega škofa in patriarha razločno pokazala prevlado tržaške komponente – le beseda *ecclesia* v intitulaciji izvira iz patriarhove listine – zasledimo dele formularja, t. im. »tržaške posebnosti«, že v starejših vladarskih listinah v korist tržaški cerkvi. Tako se pojavi *Si quis igitur* kot uvod v sankcijo že v darovnici Berengarja I. iz leta 911, podobnosti pa so tudi v koroboraciji: *Quod ut verius credatur et diligentius ab omnibus observetur, manu propria roboratum de anulo nostro subter insigniri iussimus*.¹¹⁴ Iz leta 929 izvira darovnica kralja Huga prav tako za tržaško cerkev. V dispoziciji te listine je prvič uporabljena fraza *prout iuste et legaliter*, formulacija, ki jo zasledimo tudi v omenjenih Pilgrimovih listinah (P3 in P4) ter v obeh listinah tržaškega škofa iz leta 1152 (B2 in B3). Hugova listina ima prav tako enak prehod k sankciji; koroboracija je skoraj identična s poprej navedeno.¹¹⁵

¹¹² L. Lanfranchi, San Giorgio Maggiore II, str. 417 (št. 202)

¹¹³ Tretji primer je v dvomljivi listini iz leta 1133 in je v tej zvezi zanemarljiv.

¹¹⁴ L. Schiaparelli, I Diplomi di Berengario I. Fonti per la storia d'Italia (Roma 1903), str. 388–389 (št. X). Tu imamo sicer opravka s ponaredkom iz konca 10. ali začetka 11. stoletja, formular pa je avtentičen: „Il formulario venne certamente ricavato da un diploma autentico di Berengario“, prim. L. Schiaparelli, Diplomi di Berengario I., str. 388 (št. X) in uvodne pripombe ter isti, I diplomi dei re d'Italia. Ricerche storico-diplomatiche I (I diplomi di Berengario I.), Roma 1901, str. 148: „Le rimanenti formole sono perfettamente rispondenti all'uso della cancelleria Berengariana e dipendono certo da fonte autentica“.

¹¹⁵ *Quod ut verius credatur et diligentius observetur, manu propria roborantes de anulo nostro subter anotari iussimus*, L. Schiaparelli, Diplomi, str. 68 (Nr. XXII): dvomi o tej kopiji iz 10./11. stoletja ne zadevajo formularja navedene listine: „Mentre la rimanente parte del testo corrisponde al genere di diploma uscito dalla cancelleria di Ugo [...]“.

V tej zvezi je zanimiv v Hugovi tržaški listini dvakrat uporabljeni *tuitionis mundiburdum*, ki se pojavi tudi v stiški patriarhovi listini (P2). Po naštevanju darovnic v korist samostanu sledi potrditev s strani oglejskega patriarha Pilgrima I. Pri tem vzame patriarh samostan v *tutionem mundiburdii*. Ta za patriarhove listine neobičajna formulacija pa se pogosto pojavlja v merovinških listinah.¹¹⁶

Kot izredno obetavna se je za primerjavo diktata izkazala listina kralja Lotarja iz leta 948 za tržaško cerkev.¹¹⁷ V njej se pojavi že znana arenga: *Si sanctis ac venerabilibus locis digna conferimus munera, anime nostre proficuum esse non ambigimus*.¹¹⁸ Tej sledeča publikacija s prehodom k intitulaciji je prav tako znana že iz tržaške škofovske listine za S. Giorgio Maggiore v Benetkah.¹¹⁹ Znotraj dispozicije zasledimo formulacijo *prout et legaliter possumus*. Sankcija se začne s *Si quis igitur* in koroboracija je tistim iz »skupnih« listin že zelo blizu: *Quod ut verius credatur diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes anulo nostro subter insecniri iussimus*. Diktat Lotarjeve listine se ponovno pojavi v potrdilni listini kralja Henrika III. za tržaško cerkev, ki ima svoj izvor v izgubljeni listini Ottona III., pri čemer je notar uporabljal še ohranjene listine kraljev Huga in Lotarja.¹²⁰

III/3. Ustanovna listina za samostan v Stični

V stiškem samostanu je bilo v letu 1136 bojda že zagotovljeno redovno življenje, tako da je mogel patriarh Pilgrim I. izstaviti ustanovno listino (S1) *sub sollario* v Ogleju. Na začetku listine je napisana intitulacija, tej sledi invokacija. Neobičajni razpored obeh formul zasledimo med Pilgrimovimi listinami le v listini za stiški samostan (S1, S2). V ustanovni listini se na invokacijo navezuje publikacija, nato sledi naracija ter slednjič dispozicija. Stiška ustanovna listina nima nobene arenge. Po vzorcu papeške formule napisani sankcija ter koroboracija predstavljata zaključek konteksta listine. Tako ustanovna listina kot tudi zgoraj obravnavana in edina v originalu ohranjena listina oglejskega patriarha Pilgrima I. (P2) za stiški samostan ter potrdilna listina istega patriarha iz leta 1145 (S2), imajo po vzorcu papeških listin prevzeti eshatokol. Na stiških listinah se pojavi roti podoben simbol, namreč križ v obroču, ki pa je oblikovan le iz enega kroga. Vrisani križ deli krog na štiri kvadrantne ploskve, v katerih je napisana deviza.

Eshatokol stiške ustanovne listine, ki jo posreduje Pucelj, ima po dataciji upodobljen križ v obliki šape, ki ima na konceh dodano še po eno piko. Nato sledijo podpisi treh klerikov, tržaškega škofa Dietmarja, oglejskega arhidiakona ter opata iz Možaca. Pečat se nahaja, kot kaže Pucljeva kopija, na desni spodnji strani. Na skrajni levi je nameščen križ v obroču, ki ima svoj izvor v papeški roti. Znotraj štirih kvadrantov je napisano geslo *Dextera Domini fecit virtutem*.¹²¹ Pečat je bil – po Pucljevi kopiji – pritrtjen na desni strani. Med

¹¹⁶ Prim. G. Köbler, *Wörterverzeichnis zu den Diplomata regum Francorum e stirpe Merovingica*. Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft 17, Gießen-Lahn 1983, str. 179 gl. mundiburdium.

¹¹⁷ L. Schiaparelli, *Diplomi*, str. 276–278 (št. XI). Nadaljnja ustrezna mesta v diktatu te listine zasledimo tudi v Lotarjevi listini za kanonike iz S. Gaudenzio di Novara iz leta 950, L. Schiaparelli, *Diplomi*, str. 286–288 (št. XVI).

¹¹⁸ Prim. L. Schiaparelli, *I diplomi dei re d'Italia. Ricerche storico-diplomatiche V (I diplomi di Ugo e di Lotario)*, Roma 1914, str. 83 (št. 14), ki to arengo v svojih raziskavah o formularjih še dvakrat omenja.

¹¹⁹ V Lotarjevi listini se publikacija glasi: *Quocirca omnium sancte Ecclesie Dei fidelium nostrorumque presentium scilicet et futurorum comperiat universitas, qualiter [...]*.

¹²⁰ MGH DH. III 12; prim. tudi uvodne pripombe izdajateljev.

¹²¹ Po psalmu 117, 16.

križem v obroču in pečatom je patriarhov podpis: *Ego Peregrinus sanctae Aquilejensis Ecclesiae dictus Patriarcha subscripsi et confirmavi* (slika 7).

Leta 1716 je dal opat Anton Gallenfels napraviti prepis ustanovne listine, na katerem je bil pečat nameščen na levem spodnjem robu listine, desno pa je bil kolesni križ z geslom, desno od tega pa patriarhov podpis (slika 8).¹²² Ker je kolesni križ v prepisu listine opata Gallenfelsa zelo podoben tistemu v originalni stiški listini iz leta 1152, Pucljeva verzija najbrž ni avtentična kopija stiške ustanovne listine, še zlasti, ker Gallenfelsovo kopijo potrjuje tudi prepis listine v samostanu Rein,¹²³ kjer so pečat, rota in patriarhov podpis enako razporejeni. Rota je v Pucljevi kopiji verjetno potegnjena s šestilom, prav tako zasledimo omenjeni križ v obliki šape le v Pucljevem prepisu. Po tem takem sta oblika rote in križ v obliki šape Pucljev izum; s prvotnim izgledom teh simbolov na ustanovni listini stiškega samostana pa ti znaki verjetno nimajo veliko sorodnosti.

Stiška listina za raziskavo formularja ni zelo obetavna. Na začetku listine pade v oči spremenjeni običajni vrstni red formularja; na prvem mestu je intitulacija, ki ji sledi invokacija. V stiških listinah srečamo ta razpored formularja še enkrat in sicer v listini iz leta 1145. Vprašanja, ali je bil razpored obeh listinskih formul uporabljen že v originalu oz. ali je služil poznejši prepis obeh listin kot vzorec, se danes seveda ne da z gotovostjo razrešiti. V dveh listinah istega patriarha se listina začne z arengo, ki ji sledi intitulacija.¹²⁴ Med listinami oglejskega patriarha Pilgrima I. pa zasledimo tudi drugačni vrstni red, kjer invokaciji sledi najprej arenga in nato intitulacija.¹²⁵

Kot že omenjeno, je v ustanovni listini stiškega samostana malo formul, ki bi bili primerne za primerjavo. Tako npr. ravno v stiški listini manjka arenga, ki bi jo v ustanovni listini za nek samostan vsekakor pričakovali. Listina se začne z intitulacijo in invokacijo, sledi ji publikacija. Z besedo *qualiter* je nakazan prehod k dispoziciji, ki v narativnem delu opisuje podelitev posesti Stična oglejski cerkvi, ki so jo izvedli trije bratje, svobodni plemiči Majnhalm, Dietrik in Henrik.¹²⁶ Patriarh navaja nato vse osebe, ki so *petentibus* (Henrik, Dietrik in Majnhalm) in *consulentibus* (imenovani kleriki in oglejski odvetnik) sodelovale pri naselitvi menihov iz samostana Rein. V kratkem stavku so navedene še nadaljnje samostanske posesti; kratko in jedrnat je izražena ustanovitev samostana: [...] *ibique abbatiam fieri decrevimus*. Slednjič so našteje vse tiste posesti, ki so jih omenjeni bratje dobili od patriarha v zamenjavo za Stično.

¹²² Faksimile pri Grebenc, Stična, str. 221(= slika 8), prim. k temu slike 9, 10, s križi v obroču Pilgrima I. iz listin P2 in B3.

¹²³ Rein, Samostanski arhiv, A lat. 9 [1].

¹²⁴ Tako v listini iz l. 1139 za San Stefano, obj. v J. F. B. M. De Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis, commentario historico-critico illustrato*. Argentinae 1740, kol. 567–569 ter iz l. 1145 za Gornji grad, StUB I, str. 237 (št. 225).

¹²⁵ Tako v listini iz l. 1136/37 za Krko na Koroškem, MdC I, str. 110 (št. 84) ter 1140 in 1146 za Gornji grad, StUB I. 188 (št. 180), str. 262 (št. 254).

¹²⁶ Imenovani bratje izhajajo iz svobodnega plemiškega rodu, ki je živel nekda v Pux-u v zgornji dolini Mure, L. Hauptmann, *Entstehung und Entwicklung Krains; Die Landgerichte. Erläuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer I/4* (I. Abt.: Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien). Wien 1917, str. 394. Prednik rodu naj bi bil Askvin, odvetnik krške cerkve in *consanguineus* Heme, ustanoviteljice samostana v Krki, prim. tudi F. Kos, O ustanoviteljih Zatiškega samostana. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 1 (Maribor 1918) 193–200 (z rodovnikom). L. Hauptmann je v obširni raziskavi kot potomce Askvina ugotovil mejne grofe v Savinjski marki, Višnjegorske grofe, svobodne gospode iz Pux-a, iz Kranja, iz Weitensfelda in Hohenegga ter mejnega grofa Ulrika II. iz Tuscije in iz Attemsa, L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 250 (Zagreb 1935), str. 215–239; prim. tudi H. Dopsch, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft, Carinthia I, 161/I (1971), str. 111.

Dvakratna sankcija v Pilgrimovi stiški listini grozi kršilcem z usodo večno pogubljenih Dathana in Abyrona.¹²⁷ Koroboracija te listine je brez posebnosti; sredstvo overitve je *sigillum impressum*.

Kar se tiče prič izstavljenih listine, stoji na prvem mestu oglejski odvetnik, goriški grof Majnhard I., ki mu sledijo furlanske priče imenovane po Attimis, Tarcento, Manzano, Azza-na in Cusano ter priča, verjetno Korošec, Engelšalk iz Grafendorfa (Grauendorf?). Imena klerikov v seznamu niso navedena. Lahko pa domnevamo, da so bili poimensko navedeni *virii consulentes*, soudeleženi pri ustanovitvi samostana, namreč škofa Dietmar iz Trsta in Peter iz Pule, arhidiakon iz Ogleja, Ulrik ter opata Ansfred iz Beligne in Ulrik iz Možaca kot priče prav tako prisotni v Ogleju; v seznamu prič pa niso bili več posebej omenjeni.

Kot kraj izstavitve listine je imenovan Oglej in sicer *sub sollario*. Glede na to, da sta od patriarhove palače ohranjena komaj »dva stebra«, lahko o sollariumu le ugibamo. Poleg letnice *anno ab incarnatione domini* 1136 je navedena še 15. indikcija (za leto 1136 bi morala veljati 14. indikcija) ter leta vladanja cesarja Lotarja III.

Sklepno lahko ugotovimo, da moremo ustanovno listino stiškega samostana, ki se je ohranila v prepisu opata Gallenfelsa in v kopiji, ki jo hrani samostan Rein, označiti kot avtentično. Verzija samostanskega kronista Pavla Puclja pa je neverodostojna; on je – kot bomo še prikazali – Pilgrimove listine za stiški samostan bržkone priredil po svoje.

III/4. Potrdilna listina iz leta 1145

Potrdilno listino stiške ustanovne listine patriarha Pilgirma I. iz leta 1145 je napisal pisar Chono, od katerega so ohranjene še tri nadaljnje Pilgrimove listine.¹²⁸ Listino uvaja intitucija, ki ji sledi invokacija¹²⁹ in v nadaljevanju arenga *vinea Domini*.¹³⁰ Prehod k dispoziciji je z besedo *Idcirco*. Eshatokol se zgleduje po ustanovni listini. V samostanu Rein hranjeni prepis listine (S2) ima prav tako roto z geslom *Adiuva nos deus noster*. Poleg rote je patriarhov podpis, toda brez *subscripsi*, ta pa je pri ostalih petih podpisih dokazljiv. Ta listina ostaja v tradiciji stiške ustanovne listine istega izstavitelja. Obe, le v prepisu ohranjeni patriarhovi listini sta se, glede na primerjavo eshatokola v originalu ohranjene Pilgrimove listine iz leta 1152 za isti samostan, izkazali kot avtentični.

Na tem mestu naj omenimo Pucljevo izmišljeno listino, ki jo je avtor – kot kažejo pasaje formularja – verjetno sestavil na podlagi avtentične listine iz leta 1145 (S2).¹³¹ V Pucljevi listini se intitucija, invokacija, arenga ter deli dispozicije, toda brez naštevanja posesti, glasijo popolnoma enako kot v listini S2. Temu sledi vstavek kronista Puclja: »[...] *eidem loco addidimus, verum*¹³² *antequam easdem recenseamus pro habitatione monachorum Morimundo adventorum, parochiam sancti Viti prope Sitticium uno lapide distantem, in*

¹²⁷ V primerljivih sankcijah v gornjegrajskih listinah istega patriarha sta na tem mestu imenovana sotrpina Ananias in Saphyra, StUB I, str. 189 (št. 180), str. 237 (št. 225), str. 263 (št. 254).

¹²⁸ Prim. zgoraj op. 99.

¹²⁹ Isti vrstni red formularja zasledimo tudi v Pilgrimovi listini za Millstatt, prav tako delo pisarja Chona, MdC III, str. 359 (št. 926).

¹³⁰ Prim. listine za Gornji grad iz let 1140, 1145 in 1146, kot v op. 108.

¹³¹ Omenjena listina se ne nahaja v *Idiographii*, temveč le v Pucljevem, na Dunaju hranjenem rokopisu, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Hs. 10550, 62^r–63^r. V uvodu poudarja Puclj avtentičnost „svoje“ listine: „*Cuius proinde fundatoris Pelegrini [...] patriarchae Aquilejensis tale extat diploma sequens*“.

¹³² Od *verum* [...] do *insistentes* so vse besede razen *concessi*- pri *concessimus* in *ac* prečrtane.

*qua triennio habitarunt usque dum monasterium perficeretur atque operi eiusdem finis imponeretur, donauimus, concessimus ac desuper monasterii coeptis in eiusdem bonum insistentes 5 mansos siue ut hodie vocant huebas, iuxta Muram fluvium per Styriam decurrentem, sitas, monasterio deberi donauimus hasque nobis competentes antea dari solitas decimas,*¹³³ *ut bono monasterii in habendis possessionibus provideremus in perpetuum praesentibus et futuris saeculis duraturis, remittimus et condonamus. Vtrum vero in hoc loco hodieum usque possessiones sub Sitticium spectant an commutatae sint vel vero venditae eiusdem loci siue monasterii oeconomio discutienda relinquimus. Hisque praenotatis ac per parentheses diplomati introsertis complures alii nobiles viri sanctam et honestam conversationem et religionem eorum siue religiosam morum probitatem approbantes, quaedam alia praedia pro redemptione animarum parentum suorum et in remissionem peccatorum suorum eidem loco tradiderunt, quorum nomina inscribentur decursu temporis, quae interim omnia tam ipsum monasterium in praedio, quod dicitur Sittich fundatum, quod nos a quibusdam nobilibus viris videlicet Dietrico, Henrico et Megnalmo*¹³⁴ [...]« Od tukaj do datacije prevzame Pucelj zopet tekst listine S2. Datacija pa je kronist zopet sam priredil: *Actum est Aquileae anno ab incarnatione domini 1135 et potiori ex parte dum monasterium fuisset exstructum 1145, indictione 8.* Vse priče te listine so že navedene v omenjeni predlogi. V zvezi z eshatokolom naj še omenimo, da kronist Pucelj ni prevzel kolesnega križa, ki pa je bil v listini iz leta 1145 upodobljen; prevzel pa je podpise klerikov, ki se pojavijo tudi v Chonovi listini iz leta 1145. Pucelj je prav tako po Chonu prevzel kompleksijsko formulo.

Pucelj je med samostanskim izročilom ali pa v seznamu listin, kakršen je ohranjen npr. v Zagrebu,¹³⁵ verjetno našel regest darovnice oglejskega patriarha Pilgrima I. v korist stiškemu samostanu, s katero mu je podeli pet hub *iuxta Moram fluvium decimasque de monasterii possessionibus*. Iz tega in na podlagi formularja patriarhove potrditvene listine iz leta 1145 je sestavil izmišljeno listino, kar mu je zaradi nesporno dobrega zgodovinskega znanja šlo lahko od rok. O teh petih hubah in o prepustivi desetine iz samostanskih posesti je bilo govora že v ustanovni listini patriarha Pilgrima I. za stiški samostan. Z letom 1152 je datirana edina v originalu ohranjena stiška Pilgrimova listina, kjer je zapisana podelitev posesti Bodendorf pri Murau. Verjetno je Pucelj spravil teh pet hub ob Muri v zvezo s tem območjem, kjer so bili doma tudi omenjeni trije bratje Henrik, Dietrik in Meinhalm; ti so patriarhu prepustili v zamenjavo stiško posest.¹³⁶ Pri Pucljevem načinu dela je treba pač govoriti o »izmišljenih« in ne o ponarejenih listinah, kakršne je proizvajal npr. njegov sodobnik Chrysostomus Hanthaler iz Lilienfelda.¹³⁷ Pucelj namreč ni naklepno ponaredil listine, temveč je to ali ono listino »priredil« na podlagi samostanskega izročila; samostan pa je že imel – na podlagi sočasnih ali pa poznejših listin – lastninske pravice nad posestmi, ki so bile predmet Pucljevih listin (to se bo pokazalo tudi pri domnevnih inkorporacijskih listinah patriarha Pilgima). Poleg tega je način izražanja v Pucljevih »izdelkih« povsem anahronističen in

¹³³ Beseda *decimas* je napisana zgoraj z drugačnim črnilom.

¹³⁴ Pri Puclju piše *Henrico, Dietrico et Megnalmo*, pri čemer je druga roka popravila in vnesla predlogi odgovarjajoči vrstni red s številkami 1 in 2.

¹³⁵ Prim. zg. op. 28 in W. Milkowicz, *Die Chronik Puzels aus dem krainischen Cistercienserstifte Sittich*. Mittheilungen des Musealvereines für Krain 3 (1890), str. 57.

¹³⁶ Prav tako je posest Bodendorf med 1630 in 1633 prešla z zamenjavo v last vetrinjskega samostana, J. Mlinarič, *Stiška opatija: 1136–1784*, Novo mesto 1995, str. 827.

¹³⁷ Hantahler se je lotil ponarejanja, deloma do 20. stoletja „veljavnih“ listin (genealogije), zaradi pomanjkanja hišnega izročila in iz napačnih pisateljskih ambicij. Ponarejevalec je imel za takrat obsežno zgodovinsko znanje; verjetno je hotel kot raziskovalec prekašati slavo bratov Pez, prim. M. Tangl, *Die Fälschungen Chrysostomus Hanthalers*, *MIÖG* 19 (1898), str. 47, 50.

nima z običajnim jezikom listin 12. stoletja nič skupnega. Pri prepisih listin ni razvil pravega občutka za dejansko podobo listine: to se pokaže v prepisu ustanovne listine patriarha Pilgrima I. iz leta 1136, kjer je dodan križ oz. je pečat na drugem mestu kot v primerljivem prepisu opata Gallenfelsa. Pri Puclju torej ne moremo govoriti o »kriminalnem« naklepu, temveč o »učenih vajah«.

Sklepno je torej moč trditi, da sta zgodnji, kar zadeva avtentičnost doslej vprašljivi patriarhovi stiški listini – namreč ustanovna listina iz leta 1136 ter potrdilna listina iz leta 1145 s patriarhovim podpisom v obliki rote – pristni. Obe listini sta, če ne upoštevamo Pucljeve kronike, ohranjeni tudi v prepisih, v samostanu Rein pri Gradcu, ustanovna listina pa tudi v prepisu stiškega opata Antona Gallenfelsa iz leta 1716, torej tri leta pred Pucljevo Idiographijo.¹³⁸ Za dokazovanje je bila odločilna originalna listina iz leta 1152 (P2); napisal jo je pisar iz kroga tržaškega škofa, verjetno njegov kaplan, čigar delovanje za patriarha je dokazljivo do leta 1156. Pomembni kriteriji v diktatu so prevzeti po škofovski listini tržaškega sufragana, najmanjši del, *ecclesiae* v intitlaciji pa izvira iz »patriarhove pisarne«. Tržaška komponenta pride posebej do izraza v pisavi, zlasti v – po epigrafskih vzorcih prevzeti – poudarjeni pisavi.¹³⁹

III/5. Inkorporacijske listine patriarha Pilgrima I.

Pucelj navaja v svoji *Idiographii* tako Pilgrimovo listino *adolescente iulio 1135* za stiški samostan kot tudi listino, ki jo navaja za leto 1145, samo v odlomkih.¹⁴⁰ To samo po sebi še ne bi bilo ravno sumljivo. Dvom o pristnosti obeh listin se pojavi edinole v zvezi z razporedom formularja, dikcijo ter zgodovinsko povezavo.¹⁴¹ V listini, ki jo navaja Pucelj za leto 1135, oglejski patriarh Pilgrim I. začasno prepusti opatu Vincencu in konventu nedaleč od Stične ležečo župnijo sv. Vida, kjer bi se mogli redovni bratje nastaniti in živeti do zaključka samostanske gradnje.¹⁴²

Tekst Pucljeve listine se glasi: »*Quoniam universos in vinea domini constitutos ita laborare convenit, quatenus iustas eorum preces maxime religiosorum et deo famulantium quas quotidie pro omnibus exorant supplicibusque in coelum palmis unanimiter exposcunt, exaudiremus et pro gloria et honore nominis eius, qui hos in excolendam vineam domini misit et assumpsit, fovaremus quo ferventius et alacrius in futuro portantes manipulos suos*

¹³⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hs. Rot. 8/2, str. 219–222.

¹³⁹ Kot primer takšnega epigrafskega tipa prim. R. Favreau, *Épigraphie médiéval* (L'atelier du médiéviste 5). Turnhout 1997, str. 72, slika 8 z upodobitvijo nagrobne plošče iz leta 1048 z napisom, primerljivim z izgledom prve vrstice v skupnih listinah. Prim. tudi W. Koch, *Epigraphik und die Auszeichnungsschrift in Urkunden*, v: *Documenti medievali greci e latini. Studi comparativi* (Atti del seminario di Erice, 23–29 ottobre 1995, a cura di G. De Gregorio e O. Kresten), Spoleto 1995, str. 320–321.

¹⁴⁰ Obe listini je moč najti le v Pucljevem rokopisu *Idiographia*, ne pa tudi v seznamu stiških listin patriarhov, ki so hranjene v arhivu samostana Rein.

¹⁴¹ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV* (Ljubljana 1915), str. 81 (št. 131) je prvi označil listino iz leta 1135 kot „nepristno“. V kratki opombi (2) ugotavlja, da je bila župnija Sv. Vida šele leta 1389 pridružena stiškemu samostanu, ni pa tega dokazoval. F. Schumi je imel to listino in pa listino s podobno vsebino, ki naj bi bila iz leta 1145 ter druge pri Puclju navedene Pilgrimove listine očitno za pristne: UB Krain I, str. 88–90 (št. 79); str. 91 (št. 83); str. 92 (št. 86); str. 99–101 (št. 97); str. 101 (št. 98); str. 101–102 (št. 99); str. 104–106 (št. 106). Prim. tudi D. Kos, *Pismo, pisava, pisar. Prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300* (Zgodovinski arhiv Ljubljana. Gradivo in razprave 14). Ljubljana 1994, str. 202–203.

¹⁴² Nepopolno pri Pucelj, *Idiographia*, str. 451–452 in v nadaljnjem Pucljevem rokopisu, Wien, Österr. Nationalbibliothek, Hs. 10550, fol. 62r; nepopolen in pomanjkljiv tisk, UB Krain I, str. 91 (št. 83).

cum gaudio vitam metere mereantur eternam. Idcirco precibus venerabilis fratris nostri Vincentii Sitticensis abbatis totiusque beati conventus annuentes et devotionem atque defectum eorum considerantes. Nos Pelegrinus dei gratia sacre Aquilejensis ecclesie patriarcha in nomine sancte et individue trinitatis parochiam sancti Viti prope Sitticium uno lapide distantem in qua aliunde triennio habitabant fratres usque dum monasterium perficeretur atque operi eiusdem finis imponeretur pro commodiori religiosorum fratrum habitazione et sustentatione cum omnibus iuribus ac pertinentiis dedimus, donavimus, contulimus hac annexa pietatis conditione, ut ipsimet religiosi successive administri forent huius parochie, confessiones audirent, conciones¹⁴³ facerent, verbum dei predicarent, oblationes missarum pro vivis et defunctis offerrent, sacramenta fidelibus ministrarent iisque egrotos providerent, verbo, ut que fidei orthodoxe consona et ad salutem fidemque unicem salvificam proximi necessaria forent, prospicerent. Quare dum gentem lippientibus oculis in fide nutantem velut stellas syderaque minime errantia erudiunt, catechismis instruunt velut lumine christiane veritatis sacramenta administrant iisque egrotos zelo christiane charitatis providere satagunt exemploque suo ac sancte conversationis odore miro in sui admirationem attrahunt amoremque pelliciunt.»

V tej – dozdevno Pilgrimovi – listini iz leta 1135 se pojavi arenga *vinea Domini*, kakršno v podobni obliki zasledimo tudi v nekaterih gornjegrajskih listinah.¹⁴⁴ Začetek in konec te arenge se glasi skoraj enako kot v potrditveni listini iz leta 1145 (S2). V obeh primerih so nagovorjeni tisti, ki delujejo v božjem vinogradu. V arengi listine S2 se glasi, da je primerno uslišati upravičene prošnje tistih, zlasti duhovnikov in vseh, ki Bogu stalno služijo, da se na eni strani podpre Bogu v čast in slavo ustanovljene kongregacije, da bodo te na drugi strani tudi v bodočnosti zmožne voditi ljudi in da bodo vsi veselo dosegli prisluženo večno življenje.

V »inkorporacijski listini« iz leta 1135 se pojavi ista, toda še bolj »okrašena« arenga, sporočilo pa je ostalo isto. Enkrat se obračajo prošnje duhovnikov na vse ljudi, drugič pa naj bodo uslišani vsi tisti, ki s ponižno prosečimi proti nebu vzdignjenimi rokami enodušno prosijo in podpirajo tiste, ki so bili poslani na delo, da bodo v čast in slavo Njegovemu Imenu delali v božjem vinogradu in da bodo s še večjim veseljem in živahnostjo dosegli večno življenje.

V primerjavi z arengo iz stiške potrditvene listine in sočasne gornjegrajske listine, je pričujoča arenga zelo napihnjena. Uporabljeni primerniki v zvezi z dosego večnega življenja naravnost »napovedujejo« potrdilno listine iz leta 1145 – ki je »1135« še ni bilo – po kateri naj bi *manipulos* veselo dosegli večno življenje. V listini iz leta 1135 je v vrstnemu redu formularja opazna velika zmešnjava: listina se začneja z arengo, tej sledi dispozicija, izražena z besedo *Idcirco*. V dikciji pa je izpuščen odločilni zaključni glagol. Takšen stavek se pojavi tudi v potrditveni listini patriarha Pilgrima I. iz leta 1145: *Idcirco precibus venerabilis fratris nostri Vincentii Sitticensis abbatis totiusque beati conventus annuentes et devotionem atque defectum eorum considerantes quasdam possessiones [...] addidimus [...]*. V domnevni inkorporacijski listini pa manjka za razumevanje stavka pomembna beseda, tako da je stavek nejasen. Popolnoma nesmiselno zveni intitulacija, ki ji sledi invokacija. V dispoziciji, h kateri ni pravega prehoda, je govora o prepustitvi župnije sv. Vida samostanu. Menihi

¹⁴³ Pri tej besedi prim. *Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*. Hg. von der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften II, Lieferung 11 (München 1995), kol. 1744, v. 33, kjer *contio* navajajo v smislu nagovor, pridiga i.p.; tukaj tudi citat iz obravnavane »Pilgrimage listine«.

¹⁴⁴ Namreč listine za Gornji grad 1140, 1145 (kot op. 108); k arengi prim. Matth. 19, 29; 20, 1 in 20, 2.

naj bi tam dobili primernejše bivališče in oskrbo z vsemi pravicami in vsem kar sodi zraven, oni pa naj bi tako dolgo opravljali dušno pastirstvo, dokler samostan ne bi bil dograjen in tovrstna dela zaključena. Tista mesta, ki govorijo o dušnopastirskem delovanju, so formulirana posebej spodbudno. Sankcije, koroboracije in eshatokola pa Pucelj pri tej listini ne navaja.

V nadaljnji listini s podobnim tekstom, ki jo navaja Pucelj za leto 1145, je oglejski patriarh župnijo sv. Vida inkorporiral stiškemu samostanu z vsemi pravicami in vsem kar sodi zraven.¹⁴⁵ V primerjavi s prvo listino, so v tej inkorporacijski listini tista mesta, ki zadevajo dušnopastrisko delovanje in samostansko življenje, formulirana še slikovitejše: [...] *pro commodiori fratrum habitatione et sustentatione, et quidem cum omnibus iuribus ac pertinentiis, ut amplius coenobium stabiliret illudque evehere conaretur, effecit et indulsit in perpetuum, ut ipsimet religiosi successive administratores forent huius parochie, confessiones audirent, conciones facerent, oblationes pro vivis et defunctis immolarent, sacramentaque fidelibus ministrarent, verbo, que fidei orthodoxe consona et ad salutem proximi unice salvificam necessaria forent, providerent unde divina gratia tantopere progressum est haud improspere, ut solertissimi in vinea domini operarii facti sint atque evaserint. Cumque gentem in fide nutantem instruerent sacramenta administrarent iisque egrotos providerent exemploque suo ac sancte conversationis miro odore in sui admirationem attraxissent amoremque allexissent omnes fideles Christi anime ad hos, velut apes ad alvearia sua confluebant ac universim omnes poene eorum doctrina ac fidei moribus conformari ac christiane conversationis societati adiungi desiderabant. Ex quo, tam procul deventum erat, ut confraternitas certa quedam a piis fidelibus instituta surrexerit, tempora repraesentum non aliter ac olim apostolorum, ut plerique in communi iam non tantum pio erga deum zelo accensi, magis ac magis semper incitati et permoti cum fratribus vivere desideraverint, sed sua acervatim monasterio offerentes vivere, mori ac sepeliri affectaverint, desideraverint petierint [...].*

Pri obeh različicah teksta pade v oči zlasti formulacija [...] *ut amplius coenobium stabiliret illudque evehere conaretur, effecit et indulsit in perpetuum [...]*. Župnija sv. Vida je bila torej prepuščena stiškemu samostanu z namenom, da se bo samostan bolje ustalil in uspeval.

Če primerjamo namere, ki spremljajo obe domnevno Pilgrimovi listini s statuti cistercijskega reda, opazimo, da stojijo redovna pravila, ki obravnavajo dušnopastirstvo, s temi v jasnem nasprotju. Dejstvo, da je bilo menihom strogo prepovedano vsako opravljanje dušnopastirskih opravil, nam da dvomiti že v samo dikcijo obeh listin.¹⁴⁶ V sklepnih poročilih vsakoletnega generalnega kapitlja cistercijanov so vedno znova opozarjali na svoj odnos do tega vprašanja. Tako npr. leta 1134: *Ad confessionem, ad sacram communionem, ad sepulturam, neminem extraneum praeter hospites et mercenarios nostros, intra monasterium videlicet morientes [...]*¹⁴⁷; 1157: *Abbas vel monachus Ordinis nostri non baptizet infantem, nisi in articulo mortis, si presbyter defuerit [...]*¹⁴⁸; še leta 1215 je bilo menihom prepovedano imeti lastne župne cerkve: *Inhibetur auctoritate Capituli generalis, ne de cetero aliquis praesumat ecclesias parochiales accipere. Transgressor autem, si abbas fuerit, sine retractione deponatur, alii vero a domibus propriis sine spe revisionis eliminantur [...]*.¹⁴⁹ Zelo drastičen primer takega ravnanja sta samostana Fountains in Kirkstall v Angliji,

¹⁴⁵ Nepopolni prepis pri Pucelj, Idiographia, str. 7 in Dunaj, Österr. Nationalbibliothek, Hs. 10550, fol. 64^v. Obj. v UB Krain I, str. 101–102 (št. 99) in Milkowicz, Chronik Puzel, str. 62.

¹⁴⁶ A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands im Mittelalter IV., Leipzig 1913, str. 348.

¹⁴⁷ Canivez, Statuta I, str. 19 (št. 5).

¹⁴⁸ Statuta I, str. 60 (št. 7).

¹⁴⁹ Statuta I, str. 448 (št. 63).

kjer so menihi prebivalce pregnali, župno cerkev podrli in vas preoblikovali v grangij.¹⁵⁰ Seveda so tudi cistercijani s časom opustili tako restriktivno ravnanje; v zvezi s stiško problematiko pa je treba vedeti, da je v času ustanovitve samostana *uno lapide* odtod že obstajala župnija. Dušnega pastirstva torej niso mogli posebej prepustiti nekemu redu, ki mu ga njegova pravila razen tega tudi niso dovoljevala.

Pogled v samostansko tradicijo kmalu pokaže, da so se stiški cistercijani hoteli imeti za pomembne dušne pastirje na tem območju; gotovo so to po prvih inkorporacijah tudi bili, za začetke pa to ne velja. Ko je leta 1335 oglejski patriarh Bertrand stiškimi menihom dovolil spovedovanje, nalaganje pokore, obhajanje ter pokopavanje, je redovni zgodovinar M. Grebenc ocenil to kot priznanje za dvestoletno samostansko pastoralno delovanje v slovenskih deželah.¹⁵¹ V potrdilni listini papeža Inocenca III. iz leta 1215 v seznamu posesti ni navedene nobene cerkve. Navedene so le tiste posesti, ki so bile v lasti samostana že pred prevzemom *Cisterciensium fratrum instituta* in za katere je bilo od Lateranskega koncila dalje treba odvajati desetino, v kolikor niso bile te nepremičnine že pred tem v lasti samostana. Če bi stiški menihi takrat že imeli župnijo sv. Vida v svoji lasti, bi jo bili gotovo ob tej priložnosti pustili potrditi ali pa bi jo inkorporirali, zlasti ker so pod Inocencem III. inkorporacije že prakticirali.¹⁵²

Na podlagi listinskega izročila je moč domnevati, da so stiški cistercijani nekako od srede 13. stoletja dalje opravljali dušnopastirsko delo. Leta 1250 prvič naletimo – če ne upoštevamo obeh domnevno inkorporacijskih listin – na podatek, da se samostanu prepusti cerkev. V sporu zaradi dohodkov cerkve sv. Miklavža med stiškim opatom Konradom in šentviškim župnikom z enakim imenom, je patriarh Bertold takole odločil: cerkev sv. Miklavža je prešla v izključno last samostana, župnik Konrad pa je prejel kot odškodnino vas Kal.¹⁵³ Cerkev je bila po tem takem inkorporirana (pridružena) samostanu. Na kakšen način se je to zgodilo, iz regesta ni razvidno. Pa saj tudi ni bistveno, kajti to mesto dokazuje, da je bil samostan že involviran v dušnopastirsko dejavnost oz. da je mogel postati lastnik cerkva.

Papež Gregor IX. je npr. v listini iz leta 1235 določil, da cistericijski opat iz Heiligenkreuza prevzame dušnopastirstvo za samostanske uslužbence, za katere so dotlej z nemalo truda skrbeli posvetni duhovniki.¹⁵⁴ Leta 1256 je patriarh Gregor inkorporiral stiškemu samostanu cerkev sv. Petra v Savinjski dolini.¹⁵⁵ Kot razlog za inkorporacijo je v listini navedena velika škoda, ki so jo samostanu prizadejali hudobni ljudje.¹⁵⁶ Pri inkorporaciji župnije sv. Petra v Savinjski dolini stiškemu samostanu so torej odigrali odločilno vlogo gospodarski razlogi, razlogi, ki so bili odločili tudi za pridružitve župnije sv. Vida blizu Stične leta 1389, o čemer bo še govora.

Okrog srede 13. stoletja so cistericijski kot dušni pastirji že tako napredovali, da so upravljali tudi župnije; papež Aleksander IV. je leta 1257 celotnemu redu dovolil opravljanje pastoralne službe za samostanske uslužbence.¹⁵⁷ Verjetno je papeževa uredba zgolj

¹⁵⁰ Lekai, *Cistercienser*, str. 199.

¹⁵¹ M. Grebenc, *Stična v slovenski cerkvi*, v: *Redovništvo na Slovenskem 1*, Ljubljana 1984, str. 48.

¹⁵² D. Lindner, *Die Lehre von der Inkorporation in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, München 1951, str. 12–16. Prim. listino papeža Inocenca III. UB Krain II, str. 16–20 (št. 27).

¹⁵³ UB Krain II, str. 136–137 (št. 172).

¹⁵⁴ W. Hilger, *Verzeichnis der Originale spätmittelalterlicher Papsturkunden in Österreich 1198–1304*, *Fontes Rerum Austriacarum* II, 83 (1991), str. 110 (št. 185).

¹⁵⁵ Regest pri Pucelj, *Idiographia*, str. 33 in regest z enakim tekstom v seznamu stiških patriarhovih listin, Rein, *Samostanski arhiv*, A lat. 9 [št. 11].

¹⁵⁶ UB Krain II, str. 182 (št. 229): (sc. *monasterium*) [...] *per violentiam malignantium multiformes tempore nostro laesiones et gravia damna sustinuit* [...].

¹⁵⁷ Ph. Hofmeister, *Mönchtum und Seelsorge bis zum 13. Jahrhundert*, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige* 65 (1955), str. 270.

potrdila dejanski običaj v nekaterih cistercijskih samostanih, kar kaže tudi stiški primer iz leta 1256. V časovnem obdobju 1255/56 pa zasledimo paralelne primere, ko so cistercijanec prepuščali cerkve zaradi revščine ali gospodarskih težav.¹⁵⁸ Iz tega je razvidno, da spremembe v strogih redovnih predpisih pri cistercijanih niso bile le časovno pogojene, temveč da so pri tem igrali pomembno vlogo tudi gospodarski razlogi, zaradi katerih so se redovniki posvečali dušebrižništvu pri samostanu živečih ljudi.

Prehod od omejenega pastoralnega delovanja do splošne duhovniške službe pa bržkone ni bil dolg. Patriarhovo dovoljenje iz leta 1335 je slej ko prej le potrdilo obstoječe stanje.¹⁵⁹ Generalni kapitulji reda od srede 13. stoletja dalje niso več oporekali opravljanju splošne duhovniške službe za prebivalce, ki so živeli na območju samostana; razen tega so redu priključili tudi samostane, ki so v cerkvah že opravljali redna bogoslužja za ljudstvo. Z nastopom frančiškanov in dominikancev, ki so se s pridigami, pastoralnim delom in pobožnostjo pri ljudeh zelo priljubili, so bili tudi cistercijani prisiljeni, da so se približali ljudstvu. Red je bil k temu prisiljen tudi zaradi spremenjenih gospodarskih pogojev: z denarnim gospodarstvom in zaradi upadanja poklicev bratov laikov so cistercijani radi sprejemali v dar vasi, kmetije in cerkve (patronat, inkorporacije) in s tem izboljševali svojo gospodarsko stanje. Od srede 13. stoletja dalje je veliko število samostanskega naraščaja prihajalo iz mest in tako je bil vzpostavljen stik tudi z mesti.¹⁶⁰

Iz povedanega je razvidno, da se je splošni trend znotraj cistercijskega reda okoli leta 1250 ujemal z razvojem stiške cisterce, kjer so začeli menihi postopoma skrbeti za dušno-pastirstvo ljudstva. To je ugodno vplivalo tudi na dvig samostanskih dohodkov. Z inkorporacijo neke cerkve si je namreč mogel samostan zagotoviti tudi precejšnji del župnijskih dohodkov. Po pravnem običaju 12. stoletja je samostan s podelitvijo neke cerkve sicer dobil lastninsko pravico, vendar *non pleno iure*, kar je pomenilo, da še niso imeli pravice do uporabe župnijske nadarbine. To pravico so dobili šele z inkorporacijo.¹⁶¹

Ko je proti koncu 14. stoletja takratni stiški opat Albert Lindecker s svojim razuzdanim življenjem privedel samostan na rob propada, je mogla stiška cisterca gospodarsko preživeti le s pomočjo pridružene župnije sv. Vida (1389), ki naj bi imela takrat več kot osemdeset kapel;¹⁶² na eni strani je bila inkorporacija župnije potrebna za gospodarsko preživetje stiškega samostana, na drugi strani pa je bil opat Albert od oglejskega patriarha poverjen za inkorporacijo župnij.¹⁶³ Tako je npr. samostanu v Gornjem gradu, ki mu je uspelo dokazati,

¹⁵⁸ A. Potthast, *Regesta Pontificum Romanorum II*, Berlin 1875 (Nachdruck Graz 1957), štev. 16117, 16437, 16447, 16606.

¹⁵⁹ Pucelj, *Idiographia*, str. 54: „1335 *Bertrandus patriarcha dat Ottoni abbati et conventui Sitticensi 15 martii facultatem audiendi confessiones quorumcumque fidelium tam familiarium quam aliorum, poenitentias eis salutare iniungendi, communicandi, praedicandi verbum Dei. Insuper quoscumque eligentes sepulturam apud monasterium ac ipsos familiares suos ad ecclesiasticam sepulturam recipiendi eisdem corpus dominicum ac alia sacramenta ministrandi. Primitias, oblationes et alia charitativa subsidia pro vivis et defunctis recipiendi.*“

¹⁶⁰ Prim. L. Lekai, *Cistercienser*, str. 201.

¹⁶¹ D. Lindner, *Die Inkorporation im Bistum Regensburg während des Mittelalters*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 36 (Weimar 1950), str. 270–271.

¹⁶² Pucelj, *Idiographia*, str. 453. Stična je namreč pod opatom Albertom doživljala zelo burne čase, notranja trenja, pretese in pravne spore, ki jih je bilo konec šele s smrtjo opata, prim. M. Mikuž, *Vrsta stiških opatov* (Doneski k zgodovini stiške opatije). Inavguralna disertacija, Ljubljana 1941, str. 38. O inkorporaciji glej J. Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 179, 812–816.

¹⁶³ Pucelj ga v svojem seznamu opatov navaja med 1388 in 1404, *Idiographia*, str. 345–347; dejansko pa je opat Albert kot izstavitelj listin dokazan že 1387; listina z dne 7. december 1387, Stična, kot insert v listini z dne 15. marca 1397, Videm, orig. perg. Arhiv Republike Slovenije, zbirka listin.

da ima pravico do teh cerkva, po papeževem naročilu pridružil župnije Braslovče, Škale in Pilštanj.¹⁶⁴ Opat Albert je bil prav tako poverjen, da preuči inkorporacijo cerkve v Cerkljah samostanu Velesovo.¹⁶⁵

Svoje razuzdano življenje si je opat Albert finančno omogočil s tem, da je pri cerkvi sv. Vida po svoje postavljaj in odstavljaj imetnike župnije, puščal župnijsko mesto nekaj časa celo nezasedeno oz., da je ob vsakokratni menjavi zmanjševal vikarjeve dohodke. Tako je moral papež Urban VI. junija 1388 stiškega opata pozvati, da je na mesto šentviškega župnika postavil duhovnika pasavske škofije Ulrika iz Schweinwarta, ker je bilo to mesto po smrti zadnjega rektorja te cerkve (*Geyselherus ultimus ipsius ecclesie rector*) nezasedeno. Župnija je bila razen tega že nekaj let nezasedena, kar je razvidno iz inserta omenjenega papeževga pisma iz leta 1388, ko je bil papež že pozval stiškega opata, da postavi Ulrika iz Schweinwarta za novega župnika. Opat pa ga je vedno znova zavračal, češ da ne obvlada slovenskega jezika.¹⁶⁶

Stiški opat Albert je samovoljno postavljaj imetnike župnije pri sv. Vidu, ki jih papež oz. patriarh pogosto nista hotela potrditi. Na drugi strani pa je v stiškem samostanu pod njegovim vodstvom vladalo nedostojno in nemoralno življenje, tako da je zaradi njegovih ekscesov in izgrediv samostan zabredel v hudo eksistenčno krizo. Opat Albert je pahnjal samostan tudi v hudo finančno stisko, saj je nakopičil več kot 2235 funtov dolgov.¹⁶⁷ Da bi se mogel samostan rešiti iz tega težavnega gospodarskega položaja, je oglejski patriarh Janez 24. maja 1389 pridružil samostanu župnijo sv. Vida. Pri tem je navedel sedem točk, ki so bile za ta poseg odločilne: med drugim poudarja skromnost dohodkov, hudo davčno obremenitev s strani knezov ter skrb za osebe znotraj in zunaj samostana, ki so obiskovali samostan iz verskih razlogov, ni pa najti nobenega opozorila na starejše listine, ki bi dokazovale kakršnokoli pravico samostana do te župnije.¹⁶⁸

O smrti stiškega opata Alberta Lindeckerja piše kronist Pucelj: *Hic Abbas [...] virtute meritorum insignis ad aeternam requiem evocatur die 8. Maii 1404.*¹⁶⁹ Resnica pa je bila povsem drugačna. O premnitvi opata Alberta poroča namreč Lehr, kronist samostana Rein:

¹⁶⁴ Papežovo naročilo z dne 29. Aprila 1388, Perugia, orig. perg., Nadškofijski arhiv Ljubljana. Inkorporacijska listina stiškega opata z dne 28. junija 1388, Stična, orig. perg., ibidem. Prim. tudi I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant II/1, Das Benediktiner-Stift Oberburg*, Marburg 1876, str. 149–152.

¹⁶⁵ Papežovo pismo je prejel že njegov predhodnik v Stični. 7. decembra 1387 je mogel opat Albert že poročati patriarhu, sklicujoč se na pismo papeža Urbana VI., o pravicah samostana Velesovo do patronata nad župno cerkvijo v Cerkljah. Omenjeni samostani in stiški opat Albert so si proti koncu 14. stoletja prizadevali, da bi dobili prepuščene inkorporirane cerkve v last; to se je ujemalo s splošnim trendom takratnega časa, prim. npr. Lindner, *Inkorporation im Bistum Regensburg*, str. 276.

¹⁶⁶ Pismo Urbana VI., 1388 junij 12, Perugia, z insertom iz leta 1386 marec 19, orig. perg., Arhiv Republike Slovenije, zbirka listin.

¹⁶⁷ O prestopkih stiškega opata, A. Gasperitz, *Reun im 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 45 (1897), str. 173–174, ki podrobno našteva vse obtožbe.

¹⁶⁸ Pucelj, *Idiographia*, str. 67: „(Pri)mo ob tenues redditus, (secun)do ob gravem hospitalitatem, (tert)io propter temporalis domini duriem, ex quibus capitibus monasterium in suis proventibus, fabrica, structura, aedificiis, officinis graviter est collapsum et ob gravia collectarum et exactionum onera a principibus imposita, quasi desolatum poenitus, (quar)to sanctam religionem intrarent plures, si facultates suppeterent ad sustentationem eorundem congruam, (quin)to quod monasterium fundatum sit a suis praedecessoribus, (sex)to quod ibi centum et quinquaginta personae in ministrantibus et deservientibus sustententur et quidem ob inopiam difficulter, (septi)mo ponderatio devotionis religiosorum, qui sub tanto regulae rigore vivere consueverunt, ut domus carcer ordinis communis nuncupetur [...]“. Odločilni razlogi za pridružitve so ohranjeni tudi v arhivu samostana Rein, A lat 9 [št. 22].

¹⁶⁹ *Idiographia*, str. 347.

*Non enim mortuum sed ob suam malitiosam vitae institutionem et monasterii rectionem a Domino Angelo visitatore et conventus voluntate depositum fuisse archivium nostrum comprobatur, prout processus ingens docebit.*¹⁷⁰

Očitno je hotel kronist Pucelj postaviti samostan v najboljšo luč. Zanj je bilo dušno-pastirstvo zelo pomembna in seveda nesporna zadeva. Čeprav je bila samostanu šele postopoma prepuščena *cura animarum*, pa je bila za kronista že dejstvo, ki ga je hotel pripisati kar oglejskemu patriarhu Pilgrimu I. in s tem še bolj poudariti pomembno vlogo samostana na dušnopastirskem področju in njegove zasluge za kulturni razvoj tega območja.

Puclju kot edinemu poroku za samostansko zgodovino ni moč povsem zaupati.¹⁷¹ V zvezi z opatom Albertom Lindeckerjem omenja njegove zasluge, medtem ko kronist samostana Rein navaja, da je bil omenjeni opat odstavljen na pobudo vizitatorja (opata samostana Rein) in konventa. Prepis stiške ustanovne listine, ki ga navaja Pucelj, se torej ne ujema z obema prepisoma te listine, od katerih je en izvod ohranjen v samostanu Rein in drugi v prepisu stiškega opata Antona Gallenfelsa. Navajamo še dva primera, ki ilustrirata verodostojnost Puceljevega poročila: na pergamentnem listu rokopisa *Gesta Friderici* stiške provenience, je ohranjen zapis iz 15. stoletja, ki zadeva volitev opata Osvalda, kar naj bi se bilo zgodilo v letu 1484;¹⁷² po Puceljevi kroniki pa naj bi bil izvoljen za samostanskega predstojnika že leta 1482.¹⁷³ Po Puceljevih navedbah naj bi postal Albert Lindecker stiški opat v letu 1388, dejansko pa je dokazan v listinah že v letu 1387.¹⁷⁴

Po vsej verjetnosti izvirata obe Pilgrimovi listini o šentviški župniji izpod „učenega“ peresa Pavla Puclja. Morda je naletel kronist v samostanu na starejše zapise s podatki o dušnem pastirstvu stiških menihov; podatek, da bi o tem obstajale nekdanje listine oglejskega patriarha Pilgrima I., pa bo treba pripisati fantaziji stiškega kronista Pavla Puclja. S tem v zvezi je potrebno dodati, da Pavel Pucelj listine iz leta 1152 (P2, posest v Bodendorfu pri Murauu na Zgornjem Štajerskem) ni poznal, kajti stiska posest je bila že leta 1633 zamenjana, s tem pa obstaja za ohranitev listine patriarha Pilgrima I. *terminus postquem*.¹⁷⁵ Če pomislimo, da je do inkorporaciji iz 1256 in 1389 prišlo zaradi gospodarskih in finančnih razlogov, bi bilo moč domnevati, da je s tem v zvezi obstajalo tudi lastno samostansko izročilo. S sklicevanjem na „starejše dušnopastirske tradicije“ so morda hoteli v samostanu nekoliko zabrisati neljubi „priokus“ gospodarske šibkosti. Domnevne inkorporacijske listine patriarha Pilgrima I., v kolikor so že obstajale, pa niso imele nobenega vpliva na inkorporacijske listine oglejskega patriarha Janeza iz leta 1389. Od skupaj sedmih navedenih razlogov, ki so bili odločilni za patriarhovo odločitev za pridružitve šentviške župnije, pa z nobeno besedo ni omenjen kakršenkoli pravni naslov samostana glede te župnije.

¹⁷⁰ Alanus Lehr, *Diplomatarium Runense II. Rein*, Stiftsbibliothek, Hs. 107/2, str. 30. Mikrofilm pod isto številko, Universitätsbibliothek Graz.

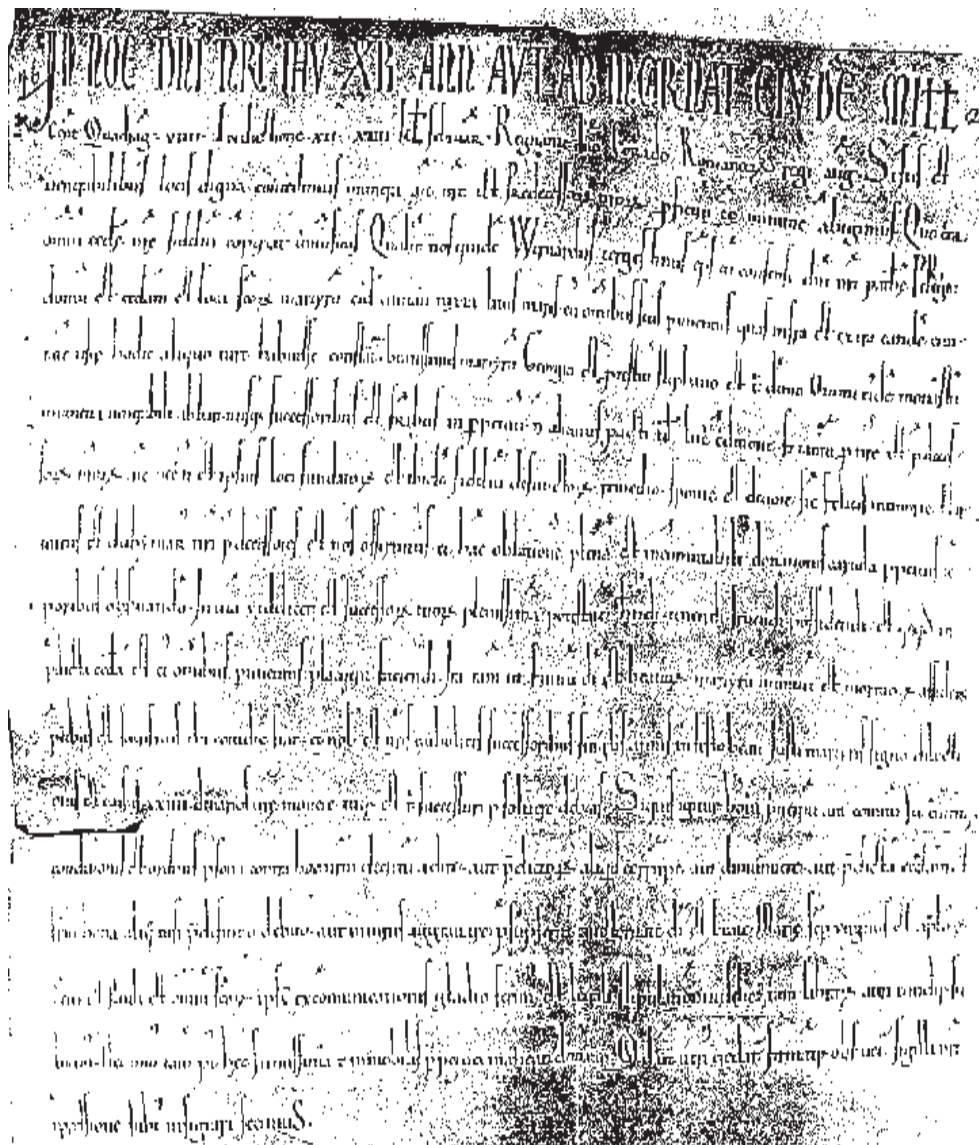
¹⁷¹ Milkowicz, *Chronik Puzel*, str. 69.

¹⁷² Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Codex Helmstadiensis 206, 188r, in O. von Heinemann, *Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. I. Abtheilung: Die Helmstedter Handschriften I. Wolfenbüttel 1884*, str. 187. Prim. tudi N. Golob, *Uvod k umetnostnozgodovinski metodi datacije srednjeveških iluminiranih rokopisov: Gesta Friderici*, *Zgodovinski časopis* 46/2 (Ljubljana 1992), str. 161, kjer je omenjena listina prav tako objavljena v transkripciji.

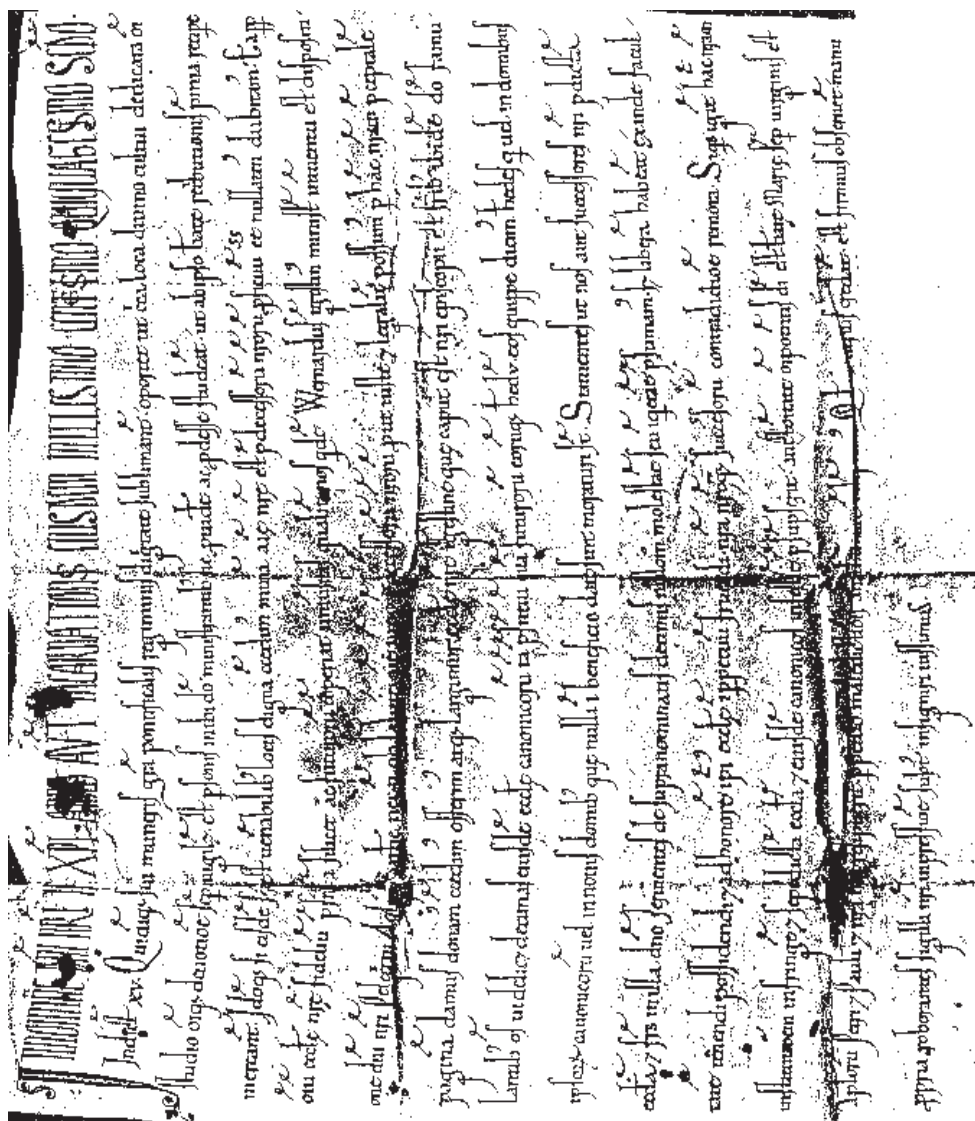
¹⁷³ *Idiographia*, str. 353.

¹⁷⁴ Prim. op. 163.

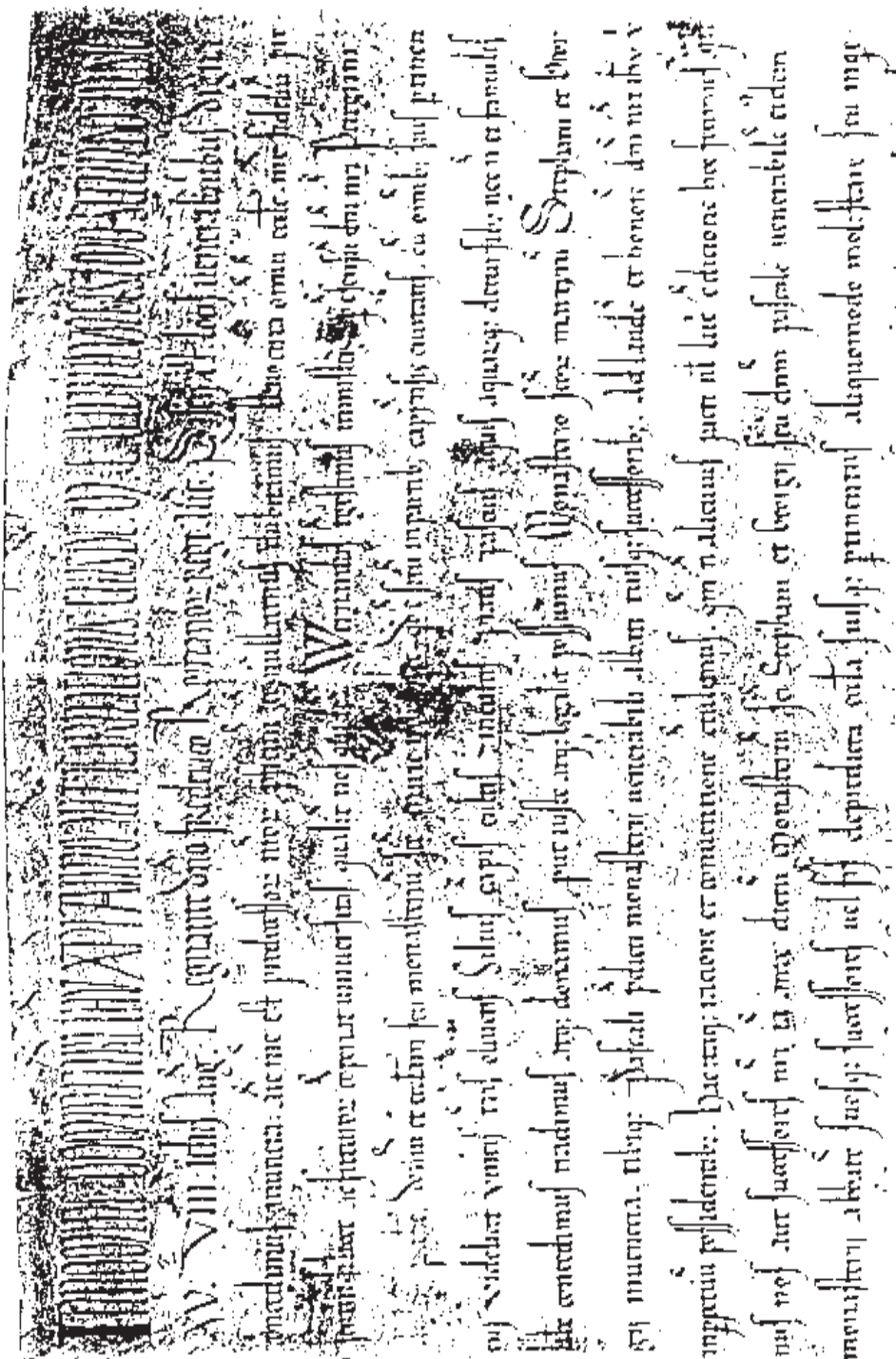
¹⁷⁵ Glej tudi op. 136.

Slika 1: 1149. Tržaški škof Wernhard za S. Giorgio Maggiore v Benetkah (B1). Original, Benetke, Archivio di Stato, S. Giorgio Maggiore, proc. 434.

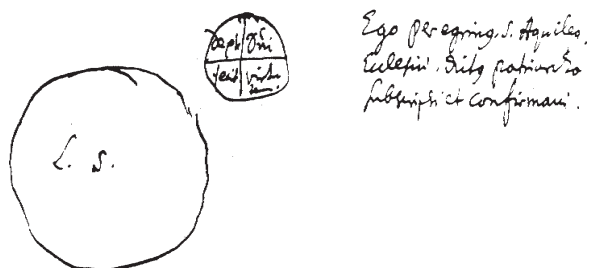
Slika 3: 1152. Tržaški škof Wernhard za tržaški kapitelj (B2). Original, Trst, Archivio capitolare, Pergamena Nr. 3 (delno).

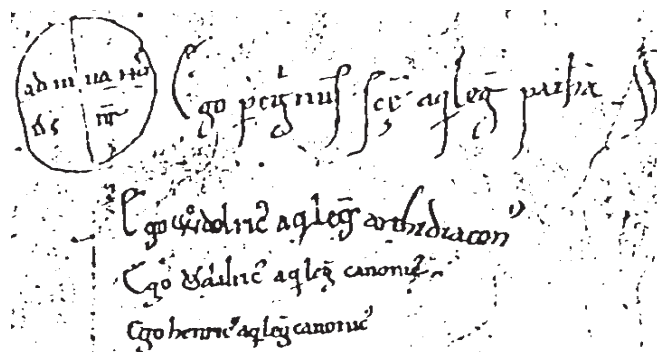
Slika 4: 1152. Tržaški škof Wernhard za S. Giorgio Maggiore v Benetkah (B3). Sočasna kopija v Benetkah, Archivio di Stato, S. Giorgio Maggiore, proc. 493 (delno).

[illegible]

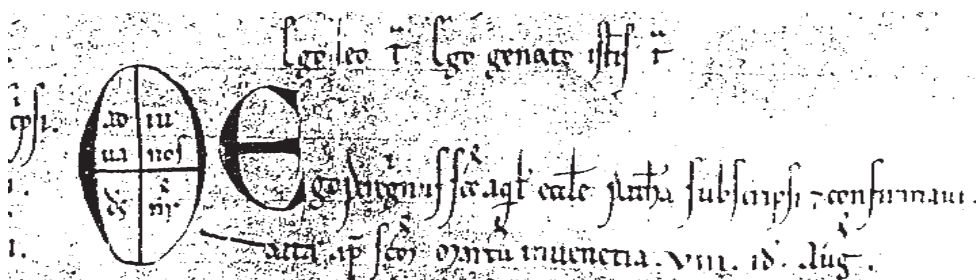
Slika 5: 1154. Oglejski patriarh Pilgrim I. za Eberndorf (P3). Original, St. Paul, Stiftsarchiv.

Slika 8: Rota oglejskega patriarha Pilgrima I. za Stično (1136). Prepis stiškega opata Antona Gallenfelsa iz 1716. Dunaj, HHStA, Hs. Rot 8/2, str. 222.

Slika 9: Rota oglejskega patriarha Pilgrima I. za Stično (1152). Original, Murau, Archiv Schwarzenberg.

Slika 10: Rota oglejskega patriarha Pilgrima I. iz listine tržaškega škofa Wernharda za S. Giorgio Maggiore v Benetkah (1152). Sočasna kopija v Benetkah, Archivio di Stato, S. Giorgio Maggiore, proc. 493.

Zusammenfassung

Die Urkunden des Patriarchen Pilgrim I. von Aquileia für das Kloster Sittich/Stična.

Günther Bernhard

Drei Urkunden des Patriarchen Pilgrim I. für das Zisterzienserkloster Sittich/Stična stellen hinsichtlich der Eschatokollgestaltung nicht nur für das Kloster eine Besonderheit dar, sie sind auch innerhalb des Urkundenwesens der Patriarchen von Aquileia ebenso einzigartig. In den drei Urkunden des genannten Patriarchen findet sich nämlich neben der Unterfertigung des Patriarchen Pilgrim I. ein der päpstlichen Rota nachempfundenes Radkreuz. Zu diesen drei Urkunden ist auch eine Urkunde des Bischofs Bernhard von Triest aus dem Jahre 1152 zu nennen, die neben der Unterfertigung Pilgrims I. von Aquileia auch das Radkreuz aufweist wie in den betreffenden Sitticher Urkunden. In einer diplomatisch-paläographischen Untersuchung konnte gezeigt werden, daß die frühen Sitticher Patriarchenurkunden von 1136 und 1145 als echt anzusehen sind. Für die Beweisführung war letztlich die Originalurkunde des Patriarchen Pilgrim I. für Sittich aus dem Jahre 1152 mitentscheidend, die von einem Schreiber aus dem Umfeld des Bischofs von Triest stammt, dessen Tätigkeit für den Patriarchen bis 1156 nachgewiesen werden konnte. Wichtige Kriterien vom Diktat wurden von der Bischofsurkunde des Suffragans Triest übernommen, der kleinste Teil, das *ecclesiae* in der Intitulatio, stammt aus der ‚Patriarchenkanzlei‘. Ganz eindeutig ist die Triestiner Komponente hinsichtlich der Schrift, und da besonders die von epigraphischen Vorbildern geprägte Auszeichnungsschrift.

Was die beiden Inkorporationsurkunden des Klosters für die Pfarre von St. Veit/Št. Vid betrifft (1135, 1145), so dürften diese vermutlich der ‚gelehrten‘ Feder des Paul Puzel entstammen. Vielleicht hat der Chronist ältere Aufzeichnungen im Kloster vorgefunden, die eine Seelsorgetätigkeit der Sitticher Mönche zum Inhalt hatten. In diesem Zusammenhang ist auch festzuhalten, daß Puzel die Patriarch-Pilgrim Urkunde für Sittich von 1152 nicht kannte (Klosterbesitz in Bodendorf bei Murau), zumal dieser Besitz im Jahre 1633 vertauscht worden ist, für die Überlieferung der Urkunden des Patriarchen Pilgrim I. von Aquileia in Sittich somit ein *terminus postquem* vorliegt. Bedenkt man zudem, daß die Inkorporationen von 1256 und 1389 aus wirtschaftlichen und finanziellen Gründen erfolgt sind, so könnte man sich dabei auch eine Klostertradition vorstellen, um den unliebsamen ‚Beigeschmack‘ der eigenen wirtschaftlichen Schwäche übertünchen zu können, so daß man sich im Kloster Sittich vielleicht an eine ‚ältere‘ Seelsorgetradition erinnern wollte. Auf die Inkorporationsurkunde des Patriarchen Johann von Aquileia aus dem Jahre 1389 hatten die vermeintlichen Inkorporationsurkunden des Patriarchen Pilgrim I., sofern sie damals bereits existierten, keine Auswirkungen.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Naravnost programatičen je bil Trstenjakov uvodnik v »Slovenskem narodu« ob novem letu 1870. V njem je izvajal naslednje misli: »Slovenski narod« so ustanovili domoljubi iz dobe pred ustavo, ki so se že pred 20 leti zbirali okrog »Novic«. Ti ga vzdržujejo in imajo in bodo vedno imeli v splošnem vpliv nanj. Ne bi se bil osnoval, ko ne bi bili prejšnji slovenski politični časniki hodili po napačni poti. Ker so slovensko politiko vodile le nekatere osebe, ki se niso ozirale na večino mislečega naroda ter so napravile obilo škodljivih nedoslednosti, so mali nesebični ustanovniki »Slovenskega naroda« stopiti v pošteno pozicijo iz ljubezni do naroda.

(*Dragotin Lončar, K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848–1895, ZČ, 4, 1950, str.189*)

... pred štirimi desetletji?

Predavanje je zbudilo živahno diskusijo, v kateri so se oglasili Bogo Grafenauer, Milko Kos, Franček Saje in France Klopčič. *Grafenauer* je podčrtal, da bi bila za oceno dela slovenskega zgodovinopisja potrebna vsekakor tudi njegova notranja analiza in izrazil prepričanje, da bi takšna analiza pokazala večjo ceno opravljenega dela, kakor samo pregled vprašanj, ki so bila obravnavana. Strinjal se je z zahtevo po intenzivnejši obravnavi novejših zgodovine, osporaval pa utemeljenost statističnih primerjav z obravnavanjem starejših obdobij, na katerih vendarle dela le par ljudi.

(*Bogo Grafenauer, XI. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti ob štiridesetletnici Komunistične partije Jugoslavije (od 28. do 30. septembra 1959), ZČ, 14, 1960, str. 229*)

... pred tremi desetletji?

Malokomu je znano, da je bil eden prvih, ki so v novem veku prevajali Homerja in Evropi odkrivali njegovo poezijo, doma iz naših krajev. Podpisoval se je kot Andreas Divus, po rodu pa je bil Istrijan, doma iz Kopra, na kar kaže že njegov stalni pridevek Iustinopolitanus. Sicer pa premoremo o njem le malo otipljivih podatkov: ni nam znana letnica njegovega rojstva ne leto in kraj smrti. Tudi ne vemo, kar bi nas najbolj zanimalo, ali je bi po rodu Slovenec ali Italijan. Če je bil slovenskega rodu, tedaj bi utegnil biti Divus po šegi tedanjih humanistov latiniziran slovenski priimek Dev ali Božič.

(*Kajetan Gantar, Andreas Divus iz Kopra – prevajalec Homerja, ZČ, 24, 1970, št. 3–4, str.273*)

... pred dvema desetletjema?

»Vem, da ne boste imeli ničesar proti, če omenim zadevo, ki nikakor ni resna v tem času, ki pa bi kasneje lahko tu izzvala neprijetne reperkusije. Gre za govorice, ki so seveda nič več in nič manj ko zgolj govorice o kupčijah in pogodbah, ki naj bi jih, kot zatrjujejo, britanska vlada sklenila z nekaterimi okupiranimi nacijami. Tako na primer bedasta zgodba, da ste Vi obljubili obnoviti Jugoslavijo, kot je poprej obstojala, in druga zgodba, da ste Trst obljubili Jugoslaviji. (...) Zdi se mi, da je za naju oba še prezgodaj, da bi sprejela kakršnokoli obveznost iz preprostega razloga, ker tako Britanija kot Združene države žele zagotoviti bodoči mir z razorožitvijo vseh povzročiteljev nemirov, in drugič zaradi premišljevanja o ponovni oživitvi majhnih držav v interesu harmonije, celo če bi se to doseglo z metodami plebiscita.

(*Dušan Biber, Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni, ZČ 34, 1980, št. 4, str. 435*)

... pred desetletjem?

V večini člankov, ki se dotikajo neoslavizma in »jugoslovanskega panslavizma« kot njegove posledice, *Deutsche Wacht* ostro napada veleizdajalsko politiko slovenskih liberalcev in je zlasti naperjena zoper ljubljanskega župana Ivana Hribarja. V njegovi aktivni podpori neoslovanskemu gibanju vidi namreč glavni vzrok za povečano jugoslovansko propagando na Slovenskem in za zaostrovanje nacionalnega boja na Spodnjem Štajerskem.

(*Janez Cvirn, Celjski Nemci in jugoslovansko vprašanje pred prvo vojno, ZČ 44,1990, št. 4, str. 555*)